

Abstract Critical Discourse Analysis of the phonological processes of reduction and reduplication in the New poems of Mahdi Akhavan-Sales

Mohammad Hasan Amirkhani^{*}, Hasan Delbari^{}**

Mehyar Alavi Moghaddam^{*}, Ali Tasnimi^{****}**

Abstract

Analyzing supplemented and applied language and its relation with social concepts is one of the main goals of critical discourse analysis and Norman Fairclough emphasizes "change" in analyzing the factor of critical discourse using the same goal. Among the excellent examples of this type of usage, we can mention the changes and transformations of phonetic processes in Mahdi Akhavan-Sales's Modern poetry. The purpose of compiling this article, in which the method of collecting information is library, the method of data analysis is qualitative and the reasoning method is inductive, is to classify the phonological processes of decrease and increase in Mahdi Akhavan-Sales's modern poems and to analyze the critical discourse based on the triple pattern. Fairclough It means description, interpretation and explanation, so as to identify the unsaid and in-between lines of the application of these processes in New Mahdi Akhavan-Sales's poems. Processes that the poet in his conscious mind apparently did not pay any attention to the frequency of their use, but only tried to make the language of his native people serve to express concepts by using archaism and indigenism and the literary backgrounds of Mazni's style; But the high frequency of using the phonetic

* Ph.D. in Persian language and literature, Hakim Sabzevari University, ramirkhani14@yahoo.com

** Associate Professor of Persian Language and Literature, Hakim Sabzevari University (Corresponding author),
h.delbari@hsu.ac.ir

*** Associate Professor of Persian Language and Literature, Hakim Sabzevari University, m.alavi.m@hsu.ac.ir

**** Associate Professor of Persian Language and Literature, Hakim Sabzevari University, a.tasnimi@hsu.ac.ir

Date received: 29/06/2023, Date of acceptance: 05/05/2024

process of decrease compared to the phonetic process of increase should be searched in the unconscious mind of the poet and his actions and socio-political approach and ideology of his era.

Keywords: Mahdi Akhavan-Sales, Critical Discourse Analysis, the new poem, phonetic processes.

1. Introduction

Fairclough believes that the relations between power and ideology, which are usually embedded in the lower layers of discourse components, should be pulled out and decoded (Yar-mohammadi, 2004: 161-161). On the other hand, it should be said that discourses - contrary to the view of some linguists who consider discourse as a unit of language and bigger than a sentence - are composed of signs whose function is using these signs to indicate. Giving and choosing more things is more and it is this the characteristic that makes them irreducible to language, utterance and speech. In Foucault's view, discourses are actions that systematically form topics that speak by themselves and are the creators of topics (Fairclough, 1999: 10-11). So, just as the language of movement, the language of color, the language of sounds and music can be analyzed by critical discourse as metatextual languages and an independent discourse, phonological processes in this article as are considered a discourse-oriented structure. It is intended to show through their description, interpretation and explanation according to the approach proposed by Fairclough, to see how the ruling discourse is criticized and the protest against the cultural, political and social world at the hidden level of the new poems of the Brotherhood are reflected.

2. Materials & methods

The purpose of compiling this article, in which the method of collecting information is library, the method of is qualitative data analysis and inductive reasoning, is to accurately classify and reveal the changes and developments of phonetic processes of decrease and increase in new poems. Mahdi Akhavan-Sales and analysis of critical discourse is based on Fairclough's triple model, that is, description, interpretation and explanation, in order to identify the unsaid and in-between lines of the application of these processes in his new poems. Processes that the poet in his conscious mind apparently has not paid any attention to the frequency of their use, but he only tried to serve the literary history of Khorasan style and the language of his native people by using archaism and localism. To express concepts. In addition to this, context or

29 Abstract

adjacent contexts and context of situation and background knowledge of Mahdi Akhawan-Sales for description, interpretation and explanation of his new poems has been taken into consideration, to analyze the historical/social needs of the lower layers of the minimum and maximum use of phonological processes in these poems to open the unknown or less known ways to future generations. The statistical community in this article is all the new poems of the Mahdi Akhawan-Sales, about 58,627 words, collected in 391 pages and extracted from the new poems of the Mahdi Akhawan-Sales (M. Omid), which is prepared in Word format, so that it can be cited as a small and self-made data structure.

3. Discussion

In this research, for the first time, an attempt has been made to show how textual revelations and concealments are made by the critical analysis speech of the phonetic processes of decrease and increase in the new poems of Mahdi Akhawan-Sales through the analysis of components and structures of proposed discourse-oriented. The phonological processes of decrease and increase, which are discourse-oriented components from the point of view of the authors of this article, have been chosen as the main subject of critical discourse analysis so that the revelations and concealments of this category can be made through the analysis of these components. The first goal in compiling this article is to help correct the widespread lack of attention to the importance of phonological processes in the production, preservation and change of social relations of power in the new poems of Mahdi Akhawan-Sales, and the second goal is to help increase awareness of how such Processes play a role in controlling some concepts over others.

From Fairclough's point of view, every discourse event has the three dimensions of text, discourse action, and social action. Fairclough calls the process related to text analysis description, the process related to discours behavior analysis interpretation, and the process of social behavior analysis explanation.

4. Result

The high frequency of the use of the phonetic process of reduction in the new poems of Mahdi Akhawan-Sales unconsciously follows the revelation of the specific ideology and socio-political policy of the poet during the period of strangulation and the situation after the coup d'etat of Mordad 28th 1332 (1954). That suffocation has cast a shadow on the society and the fear of power and domination has spread everywhere. Mahdi

Akhawan-Sales has tried to be a reflection of his society's protest against the political relations and power-seeking of the rulers in the deepest phonetic and phonological layers. And to hide the scream of "our" protest against the hegemony of "them" behind the phonological processes of reduction.

Bibliography

- Agha Gol-zadeh, Ferdous (2006). Critical Discourse Analysis, first edition, Tehran: Scientific and Cultural Publications, in Persian.
- Agha Gol-zadeh, Ferdous (2013). Descriptive dictionary of discourse analysis and applied studies, first edition, Tehran: Scientific publication, in Persian.
- Akhawan-Sales, Mahdi (a 1990). The end of Shahnameh, 10th edition, Tehran: Morwarid press, in Persian.
- Akhawan-Sales, Mahdi (1995). Organon, 10th edition, Tehran: Morwarid press, in Persian.
- Akhawan-Sales, Mahdi (b 1990). From This Avesta, 10th edition, Tehran: Morwarid press, in Persian.
- Akhawan-Sales, Mahdi (a 1988). I love you O ancient land, 4th edition, Tehran: Morwarid press, in Persian.
- Akhawan-Sales, Mahdi (b 1988). In the small yard of autumn in the prison, Life says, but you have to live..., Hell but cold, (three collections in one volume), first edition, Tehran: Bozorgmehr press, in Persian.
- Akhawan-Sales, Mahdi (1996). Winter, 15th edition, Tehran: Morwarid press, in Persian.
- Alavi Moghaddam, Mehryar & others (2019). "Analysis of the critical discourse of the concept of "power" in the first book of the novel «The days of old people have passed» (Eqlime Bad) based on the discourse model of Norman Fairclough", Contemporary Persian Literature, 9th year, 2nd issue, fall and winter 2019, pp. 363-385, in Persian.
- Albarzi, Parviz (2016). Sentence Linguistics: A Comprehensive Look at Language Issues, Tehran: Tehran University Press, in Persian.
- Amani Zavareh, Vahid (1996). "Critical-Political Discourse (Mahdi Akhawan-Sales)"M. Omid", Contemporary Iranian Research History, Winter 96, No. 28, pp. 301-323, in Persian.
- Amirkhani, Mohammad Hassan, (1997). Characteristics of Khorasani style in the poetry of Mahdi Akhawan-Sales, (master's thesis), Islamic Azad University, Tehran branch, supervisors and advisers, Jalil Tajleel and Esmail Hakimi Vala, in Persian.
- Aram, Youssef & Hosseini Safoot, Atefa (2016). "Analysis of the basis of phonetic processes of weakening and strengthening in the historical period of the Persian language", Applied Linguistics Research, Spring and Summer 2016, No. 11, pp. 159-176, in Persian.
- Bagharabadi, Shahryar & Salimi, Ali (2014). "Political and social failures of contemporary man in the poetry of Mahdi Akhawan-Sales and Abdo-vahhab Al-Biyati", Literary Criticism and Stylistic Research, Summer 2014, No. 16, pp. 119-144, in Persian.
- Bagheri, Mehri (1997). Introduction to Linguistics, Tehran: Qatre press, in Persian.

31 Abstract

- Bahar, Mohammad Taghi (1990). *Stylistics*, 6th edition, Tehran: Amirkabir press, in Persian.
- Batani, Mohammad Reza (2006). "The importance of inference in language comprehension", *Information newspaper*, 24 Bahman, p. 6, in Persian.
- Bickel, Margot (2018). *The silence is full of unsaid and then the morning...*, translators: Mohammad Zarin-bal, Ahmad Shamlou, Abbas Mehr-pouya, 6th edition, Tehran: Ebtekar Nu.
- Brahani, Mohammad Reza (1991). *Gold in Copper*, Tehran: Author, in Persian.
- Brahani, Mohammad Reza (1990). "Parts of Considerations on the Poetry of the Brotherhood", (Which star will set soon...?) *Memoir of Mahdi Akhawan-Sales*, edited by Mohammad Ghasem-zadeh & Sahar Mariya, Tehran: Bozorgmehr Publications, in Persian.
- Estaji, Ibrahim (2010). "Phonological processes in the Sabzevari dialect", *Proceedings of the International Conference on Dialects of Desert Regions of Iran*, 10th and 11th December 2011, Semnan University, pp. 161-183, in Persian
- Fairclough, Norman (1999). *Critical Analysis of Discourse*, translated by Fatemeh Shaiste-Piran & others, Tehran: Center for Media Studies and Research, in Persian.
- Fairclough, N (1993). *discourse and social change*, combridge, polity press.
- Fairclough, N (2010). *Critical Discourse Analysis*, London :Longman. Gee, James Paul (1999). *An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method*. New York: Routledge.
- Fairclough, N (1989). *Language and power*: Longman
- Farshidord, Khosrow (2003). *Detailed instruction today based on new linguistics*, first edition, Tehran: Sokhn press, in Persian.
- Franklin, Victoria & Rodman, Robert (2007). *An introduction to language and linguistics*, translated by Mahmoud Eliasi, first edition, Sabzevar: Sabzevar Teacher Education University, in Persian.
- Hassan-zadeh Mir-Ali, Abd-Ollah & Qanbari, Reza (2013). "Analysis of the cognitive structure of "The Story of Shahr Sangastan", *Literary Criticism and Stylistic Researches*, Autumn 2013, Year 4, Number 13, pp. 67-92, in Persian.
- Haddadi, Elham & others (2012). "Discourse and social role in the zero degree novel based on Fairclough's discourse analysis model", *Literary Review*, Summer 2012, Year 5, Number 18, pp. 25-49, in Persian.
- Hoqoqi, Mohammad (1990). *The poetry of our time-2* (Mahdi Akhvan-Sales), Tehran: Negah press, in Persian.
- Kakhi, Morteza (1991). *The sound of surprise in the morning* (conversations of Mahdi Akhawan-Sales), first edition, Tehran: Zemestan press, in Persian.
- Kakhi, Morteza (2006). *A garden without leaves*, (Memoir of Mahdi Akhawan-Sales), 3rd edition, Tehran: Zemestan press, in Persian.
- Kurd ZaafranLu-kambozia, Alia (2003). "Weakening Process in Persian Language", *Faculty of Literature and Human Sciences*, Ferdowsi University of Mashhad, Autumn 2003, No. 3, pp. 73-83, in Persian.

- Mahjoub, Mohammad Jafar (No date). Khorasani style in Persian poetry, first edition, Tehran: Ferdous & Jami press, in Persian.
- Mokhtari, Mohammad (1992). Man in contemporary poetry, (no place): Tous press , in Persian.
- Natale Khanleri, Parviz (1985). History of the Persian language, revised first edition, Tehran: New Publishing, in Persian.
- Nouri, Ali Reza (2008). "A look at the social poetry of Mahdi Akhawan-Sales ", Persian language and literature (Arak Islamic Azad University), summer 2008, number 14, pp. 151-168, in Persian.
- Pour-namdarian, Taghi (1999). "In the purgatory of past and present poetry", Morteza Kakhi, second edition, Tehran: Zemestan press, in Persian.
- Qajari, Hossein Ali & Nazari, Javad (2013). The use of discourse analysis in social research, Tehran: Jame-Shenasan press, in Persian.
- Qavimi, Mahosh (2004). Voice and Induction: An Approach to the Poetry of the Third Brotherhood, Tehran: Hermes press, in Persian.
- Qoli-Famian, Ali-Reza (2012). "Using corpus in discourse analysis: a case study", collection of articles of the second conference on discourse analysis and applied studies (Tehran, December 2012), by Agha Gol-zadeh, Tehran: Ne Wise Parsi press, in Persian.
- Rahimian, Jalal & Batoli-Sales, Abbas (2004). "Semantics of Interrogative Sentences in Akhawan-Sales Poems", Shiraz University Journal of Social and Human Sciences, Spring 2004, No. 40, pp. 42-55, in Persian.
- Rahimi, Mostafa (1999). "The link between literature and politics (4) Akhawan, a political poet, with a hidden hope", Political-Economic Information, Azar and Day 99, No. 183 and 184, pp. 174-183, in Persian.
- Sahba, Forough (2005). "Lexual archaicism in the poetry of Akhawan", Persian Language and Literature Research, Fall & Season 2005, No. 5, pp. 41-64, in Persian.
- Shafiei Kadkani, Mohammad Reza (1993). Poetry Music, Tehran: Agha press, in Persian.
- Shayan-Sarsht, Akbar (2017). "Influence of foreign works in the poetry of Mahdi Akhawan-Sales ", Literary Research Text, Fall 2017, No. 37, pp. 79-102, in Persian.
- Tabib-zadeh, Omid (2007). "Stretching in the vowel system of the Persian language", collection of articles of Allameh Tabatabai University, No. 219, pp. 418-440, in Persian.
- Tajik, Mohammad reza (1999). Discourse and Discourse Analysis, Tehran: Farhange Gofte man press, in Persian.
- Yar-mohammadi, Lotfo-llah (2006). Communication from the perspective of critical discourse, Tehran: Hermes press, in Persian.
- Yar-mohammadi, Lotfo-llah (2004). Popular and critical discourse studies, Tehran: Hermes press, in Persian.
- Yourgensen, Marian & Phillips, Louise (2010). Theory and method in discourse analysis, translated by Hadi Jalili, Tehran: Nei press, in Persian.

تحلیل گفتمان انتقادی فرآیندهای واجی کاهش و افزایش در شعرهای نو مهدی اخوان ثالث

محمد حسن امیرخانی*

حسن دلبری**، مهیار علوی مقدم***، علی تسنیمی****

چکیده

تجزیه و تحلیل انضمامی و کاربردی زبان و پیوند آن با تعاملات اجتماعی از اهداف اصلی تحلیل گفتمان انتقادی است و نورمن فرکلاف در رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی خویش با بهره‌گیری از همین هدف بر عامل «تغییر» تاکید زیادی دارد. هدف از تدوین این مقاله که در آن، روش گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای، روش تحلیل داده‌ها کیفی و روش استدلالی استقرایی است، طبقه‌بندی دقیق و آشکارسازی تغییر و تحولات فرآیندهای واجی کاهش و افزایش در شعرهای نو مهدی اخوان ثالث و تحلیل گفتمان انتقادی آن‌ها بر پایه الگوی سه‌گانه فرکلاف، یعنی توصیف، تفسیر و تبیین است، تا به این وسیله ناگفته‌ها و خط سفیدهای کاربرد این فرآیندها در شعرهای نو اخوان مشخص گردد. فرآیندهایی که شاعر در ضمیر خودآگاه خویش به ظاهر هیچ توجهی به بسامد کاربرد آن‌ها نداشته‌است، بلکه تنها سعی داشته‌است با استفاده از باستان‌گرایی و بومی‌گرایی، پیشینه‌های ادبی سبک خراسان و زبان مردم زادبوم خویش را در خدمت بیان مفاهیم درآورد. بسامد بالای کاربرد فرآیند واجی کاهش در شعرهای نو مهدی اخوان ثالث به صورت ناخودآگاه در پی آشکارسازی ایدئولوژی خاص و مشی

* دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه حکیم سبزواری، ramirkhani14@yahoo.com

** دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه حکیم سبزواری (نویسنده مسئول)، h.delbari@hsu.ac.ir

*** دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه حکیم سبزواری، m.alavi.m@hsu.ac.ir

**** دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه حکیم سبزواری، a.tasnimi@hsu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۰۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۲/۱۶

اجتماعی - سیاسی شاعر در دوران اختناق است که چگونه می‌توان اعتراض «ما» را به هژمونی «آنها» در پسِ پشتِ فرآیندهای واجی کاهش پنهان کرد و فریاد زد.

کلیدواژه‌ها: مهدی اخوان‌ثالث، تحلیل گفتمان انتقادی، شعر نو، فرآیندهای واجی.

۱. مقدمه

نگاهی گذرا به عنوان‌های پژوهش‌هایی که در علوم مختلف بر پایه تحلیل گفتمان انتقادی (CDA) Critical Discourse Analysis تدوین شده‌است، ثابت می‌کند بیش‌ترین همّت پژوهشگران، برگزیدن متنی خاص و برجسته به عنوان «موضوع» و تحلیل گفتمان انتقادی آن‌ها بوده‌است، بدون توجه به این موضوع که مؤلفه‌ها (features) یا ساختارهای گفتمان‌مدار (discursive structures) چیست؟ کدام متن‌ها را می‌توان گفتمان‌مدار دانست؟ مؤلفه‌ها یا ساختارهای گفتمان‌مدار چه ویژگی‌هایی دارند؟

از دیدگاه فرکلاف (N. Fairclough) ساختارهایی گفتمان‌مدار هستند که به کارگرفتن یا به کار نگرفتن آن‌ها یا تغییر و تبدیلیشان به صورت دیگر باعث شود برداشت‌های متفاوتی از گفته صورت گیرد، پوشیدگی و ابهام یا صراحت و آشکاری ایجاد گردد و برجستگی بخشی یا به حاشیه رفتن بخشی دیگر نمایان شود و در پایان لایه‌های زیرین و زیرین ایجاد گردد تا به این وسیله بخشی از فکر و نیت گوینده یا نویسنده که حذف شده‌است فهمیده شود. ناگفته نماند بر اساس این نگرش اکثر آن‌چه عرضه می‌شود به صورت غیرمستقیم است و باید مناسبات قدرت و ایدئولوژی که معمولاً در لایه‌های زیرین این نوع گفتمان لانه گزیده‌است تا حدّ امکان بیرون کشیده شود، رمزگشایی شود و برداشت‌ها و تفسیرهای ممکن را، با استفاده از نقل به معنا و مضمون، جمع‌بندی و ... به نیت گوینده یا نویسنده نزدیک ساخت (یارمحمدی، ۱۳۸۳: ۱۶۱-۱۶۰) و (ر.ک: یارمحمدی، ۱۳۸۵: ۷، ۲۵ و ۳۵).

موضع اصلی مورد علاقه فرکلاف در تحلیل گفتمان انتقادی پژوهشی درباره تغییر است و از دیدگاه او کاربردهای انضمامی زبان همواره متکی بر ساختارهای گفتمانی پیشین‌اند که از طریق تلفیق مؤلفه‌های مختلف گفتمان‌مدار می‌توانند تک تک گفتمان‌ها و در نتیجه جهان فرهنگی و اجتماعی را تغییر دهند (یورگنسن و فیلیپس، ۱۳۸۹: ۲۷-۲۶). هرچند بسیاری از زبان‌شناسان گفتمان را واحد مشخصی از زبان می‌دانند که بزرگ‌تر از جمله است، اما مانند فوکو معتقدیم گفتمان‌ها از علامات تشکیل شده‌اند که کارکردشان از کاربرد این علامت‌ها برای نشان‌دادن و برگزیدن اشیا بیش‌تر است و همین ویژگی است که آن‌ها را غیر قابل تقلیل به

زبان، سخن و گفتار می‌کند. گفتمان‌ها در نظر فوکو هم‌چنین اعمالی هستند که به طور سیستماتیک موضوعاتی را شکل می‌دهند که خود سخن می‌گویند و سازنده موضوعات‌اند (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۱۱-۱۰)، علاوه بر این‌ها زبان حرکت، زبان رنگ، زبان اصوات و موسیقی و... می‌تواند به عنوان زبان‌هایی فرامتنی و یک گفتمان مستقل مورد تحلیل گفتمان انتقادی قرار گیرد. وقتی سکوت می‌تواند سرشار از ناگفته‌ها باشد^۱ و نگاه‌ها می‌توانند صدها زبان داشته‌باشند، آیا نمی‌توان اعتقاد داشت کاربرد فرایندهای واجی، مفاهیمی را در فراسوی کاربرد ظاهریشان به دوش کشند و بیان کنند؟

آیا هنگامی که فرکلاف با استفاده از نظام نشانه‌شناسی نقش‌گرای هیلیدی، وجهیت، تعدیه، معلوم و مجهول را برای توصیف لایه‌های پنهانی متن به کار می‌گیرد، نمی‌توان نظام‌ها، فرایندها و موارد دیگری را به او و رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی‌اش پیشنهاد داد تا بتوان در تبیین جایگاه زبان، ایدئولوژی و قدرت از این نشانه‌ها، نظام‌ها و فرایندها استفاده کرد؟ با توجه به این مقدمات فرایندهای واجی کاهش (Segment Deletion) و افزایش (Addition Rules) که از دیدگاه نویسندگان مقاله مؤلفه‌هایی گفتمان‌مدار هستند به عنوان سوژه اصلی تحلیل گفتمان انتقادی برگزیده‌شده تا آشکارسازی‌ها و پنهان‌کاری‌های این مقوله از طریق تحلیل مؤلفه‌های مطرح‌شده صورت گیرد. اولین هدف در تدوین این مقاله کمک به تصحیح کم‌توجهی گسترده نسبت به اهمیت فرایندهای واجی (Phonemic Processes) در تولید، حفظ و تغییر روابط اجتماعی قدرت در شعرهای نو مهدی اخوان‌ثالث است و دومین هدف کمک به افزایش آگاهی نسبت به این که چگونه این فرایندها در سلطه بعضی از مفاهیم بر بعضی دیگر نقش دارند.

با وجود این که افراد زیادی مانند موریس گرامون (Maurice Grammont) (۱۹۶۰، ۱۹۶۱ و ۱۹۶۵) در زمینه واج‌شناسی (phonology)، آواها و تأثیرات مفهومی این اصوات سخن به میان آورده‌اند (قویمی، ۱۳۸۳)؛ ولی این مقاله برای اولین بار با تحلیل گفتمان انتقادی فرایندهای واجی کاهش و افزایش در شعرهای نو مهدی اخوان‌ثالث به عنوان سوژه اصلی تحلیل گفتمان انتقادی سعی می‌کند تا نشان دهد چگونه آشکارسازی‌ها و پنهان‌کاری‌های متنی از طریق تحلیل مؤلفه‌ها و ساختارهای گفتمان‌مدار صورت می‌گیرد.

دامنه داده‌های تحلیل، شعرهای نو مهدی اخوان‌ثالث (م. امید) را دربرمی‌گیرد. علت انتخاب شعرهای نو مهدی اخوان‌ثالث به عنوان بستر مناسب جهت تحلیل گفتمان انتقادی علاوه بر بسامد بالای به کارگیری مؤلفه فرایندهای واجی، استفاده بهینه‌اش از باستان‌گرایی و بومی‌گرایی

زبان خراسانی است که در شعرهای نو کم‌تر شاعری از شاعران معاصر به چشم می‌خورد. دیگر این که هیچ کدام از این دو فرآیند واجی افزایش و کاهش به تنهایی و در خلأ فهم و تحلیل نمی‌شوند بلکه باید با بررسی سه لایه توصیف متن (فرآیند واجی)، کردار گفتمانی (گفتمان‌های جاری) و کردار اجتماعی (بافت‌های زمینه) و در تعامل این لایه‌ها با یکدیگر و در رابطه با شبکه‌های فرآیندی متفاوت و در پیوند با کردارهای اجتماعی عصر شاعر، دنیای گفتمانی مهدی اخوان ثالث به بهترین وجه تفسیر و تبیین گردد.

پرسشی که از نظرگاه زبان‌شناسی پیکره‌ای (Corpus Linguistics) قابل طرح است، این است که فرآیندهای واجی در شعرهای نو مهدی اخوان ثالث بر پایه برون‌داده‌های کدام پایگاه داده‌ای بسامد بالاتر یا پایین‌تری دارد؟ در پاسخ باید اذعان کرد برخلاف زبان انگلیسی که پایگاه‌های داده‌ای گسترده‌ای از متون، مانند پایگاه داده‌ای (ESE) یا (BNC) پاسخ‌گوی چنین نیازهایی است، در زبان فارسی چنین پایگاه‌هایی وجود ندارد تا بر اساس داده‌های آن‌ها بتوان به تجزیه و تحلیل پرداخت، به‌ناچار ابتدا تمام شعرهای نو مهدی اخوان ثالث در قالب فرمت ورد تهیه گردید تا بتوان به عنوان یک پیکره داده‌ای کوچک و خودساخته مورد استناد قرار گیرد، سپس وضوح و برجسته‌بودن کاربرد این فرآیندها در شعر مهدی اخوان ثالث نسبت به ثرم عادی زبان جامعه ادبی عصر شاعر، در نظر گرفته‌شده و نتایج پژوهش بر این اساس طرح شده‌است.

۱.۱ پیشینه پژوهش

با مطالعاتی که در زمینه موضوع مقاله صورت گرفت و با ارجاع به سایت‌های معتبر علمی و سامانه‌های استنادهای علمی هیچ مقاله و پژوهشی پیش از این مقاله بنا موضوع فرآیندهای واجی و بر پایه تحلیل گفتمان انتقادی صورت نگرفته‌است و از این جهت می‌توان ادعا کرد که به نوبه خود طرحی نوین است. با وجود این و با توجه به مقبولیت و تاحدی جامع بودن نظریه تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف و کاربردی بودن آن در تجزیه و تحلیل علوم مختلف، مقاله و کتاب‌های زیادی در توضیح و استفاده از این نظریه به رشته تحریر درآمده‌است که از میان مشهورترین این آثار به ذکر چند مقاله که بر روند مطالعاتی و پژوهشی این اثر تأثیر به‌سزا و مستقیمی داشته اشاره‌ای می‌کنیم:

حدادی و دیگران (۱۳۹۱) در تحلیل گفتمان انتقادی، متن رمان مدار صفر درجه را متأثر از گفتمان و برتری غالب در سال‌های بین ۱۳۵۰ش. تا ۱۳۵۷ش. منطبق با جامعه سال‌های دهه شصت تا هفتاد در زمینه فرهنگ، اقتصاد و سیاست آن دوره (کردار اجتماعی) دانسته که

وجود و انتشار چنین متنی را می‌طلبیده‌است. علوی‌مقدم و دیگران (۱۳۹۸) در بررسی دفتر اول رمان روزگار سپری‌شده مردم سالخورده (اقلیم باد) به این نتیجه رسیده‌اند که نظام ارتباطی شخصیت‌ها بر اساس سلسله‌مراتب قدرت در نهاد خانواده و جامعه شکل گرفته‌است و شکاف طبقاتی میان دو سویه قدرت (کنش‌گر، ستم‌پذیر) وجود دارد. در این مقاله - سعی شده‌است با توجه به مباحث مطرح‌شده در مقاله‌های مذکور، کاربست نظریه تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف - که تنها ویژگی مشترک این مقاله با آثار طرح‌شده است - در فرایندهای واجی کاهش و افزایش در شعر مهدی اخوان‌ثالث مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد تا خلأ پژوهشی در آثار پیشین را بزداید.

۲.۱ مبانی نظری

۱.۲.۱ تحلیل گفتمان انتقادی

اصطلاح گفتمان (Discourse) اولین بار در مقاله «تحلیل گفتمان» در نشریه زبان (۱۹۵۲: ۱) نوشته زلیک هریس (Zellig Harris) زبان‌شناس ساختارگرای آمریکایی به کار رفت (تاجیک، ۱۳۷۹: ۲۲).^۲ گفتمان مفهومی میان‌رشته‌ای (Interdisciplinary) است (یارمحمدی، ۱۳۸۳: ۹۶). فردینان دوسوسور (Ferdinand de Saussure)، زبان‌شناس و نشانه‌شناس سوئیسی، آن را کارکرد بیانی زبانی می‌داند و میشل فوکو (Michel Foucault) در مقاله «مؤلف چیست؟» (۱۹۶۹) هر شکل بیان مقوله‌های زندگی فرهنگی را گفتمان می‌نامد (تاجیک، ۱۳۷۹: ۶۳). ارنستو لاکلاو (Ernesto Laclau) و شانتال موفه (Chantal Mouffe) از مفهوم «گفتمان» نه فقط زبان بلکه تمامی پدیده‌های اجتماعی، را مراد می‌کنند (یورگنسن و فیلیپس، ۱۳۸۹: ۶۷). فرکلاف «گفتمان» را زبان به عنوان عرف و یا رفتار اجتماعی تعریف کرده است (فرکلاف، ۱۹۹۵؛ نقل‌شده از یارمحمدی، ۱۳۸۳: ۱۶۵). یارمحمدی با استناد به تعریف فرکلاف «گفتمان» را عبارت از تلازم گفته و کارکرد اجتماعی آن می‌داند و معتقد است گفتمان را نباید با گفتار، گفته، سخن و مقال یکی دانست^۳ (یارمحمدی، ۱۳۸۵: ۳۵-۳۴). در دهه ۱۹۵۰ گرایشی در علم زبان‌شناسی به نام «تحلیل گفتمان» ظهور کرد که به عنوان گرایشی بین‌رشته‌ای در مطالعه پدیده‌های اجتماعی به کار می‌رود (تاجیک، ۱۳۷۹: ۲۲-۲۱).^۴ تحلیل گفتمان در پی آن است که کشف کند کردارها و مشی اجتماعی - که مختصات آن در لایه‌های زیرین گفتمان لانه گرفته‌اند - چگونه در گفتمان در لایه‌های زبرین، تصویرسازی یا بازنمایانده شده‌اند؟ (یارمحمدی، ۱۳۸۵: ۳۵).^۵ به نظر فرکلاف «تحلیل گفتمان» در معنای فنی‌تر خود به مجموعه‌ای بی‌طرف از ابزارهای متدولوژیک

برای تحلیل زنجیره‌های گفتار (Speeches) نوشته‌ها، مصاحبه‌ها، مباحثات و غیره اشاره دارد (فرکلاف، ۱۹۹۲: ۱۲-۳۷؛ نقل شده از تاجیک، ۱۳۷۹: ۳۵). تحلیل گفتمان از بدو پیدایش همواره در صدد بوده‌است تا نشان دهد که هیچ متن یا گفتار و نوشتاری بی‌طرف نیست، بلکه به موقعیتی خاص وابسته است. این امر ممکن است کاملاً ناآگاهانه و غیرعامدانه باشد. به هر حال باید اعتراف کرد تحلیل گفتمان با تأثیرپذیری از آثار دریدا (Jacques Derrida)، فوکو و هابرماس (Jürgen Habermas) از قالب محدود زبان‌شناسی بیرون آمده و رشته‌های بسیاری را در نور دیده‌است (همان: ۵۳-۵۲).

تحلیل گفتمان انتقادی عنوانی است که از آن دو استفاده متفاوت می‌کنند. فرکلاف برای توصیف رویکردی که خود ابداع کرده از این عنوان استفاده می‌کند و نیز به منزله نامی برای جنبش گسترده‌ای درون تحلیل گفتمانی استفاده می‌شود که از رویکردهای متعددی تشکیل شده‌است که شباهت‌ها و تفاوت‌های زیادی با یکدیگر دارند و رویکرد خود فرکلاف نیز جزئی از آن‌ها است. رویکرد فرکلاف متشکل از مجموعه‌ای از مفروضات فلسفی، روش‌های نظری، دستورالعمل‌های روش‌شناختی و فنون خاص تحلیل زبانی است (فرکلاف و وداک، ۱۹۹۷؛ نقل شده از یورگنسن و فیلیپس، ۱۳۸۹: ۱۰۹). به عقیده ما رویکرد فرکلاف از میان رویکردهای موجود در جنبش تحلیل گفتمان انتقادی مدون‌ترین نظریه‌ها و روش‌ها را برای تحقیق در حوزه فرهنگ و جامعه داراست.

فرکلاف اولین هدف مطالعه انتقادی زبان را کمک به تصحیح کم‌توجهی گسترده نسبت به اهمیت زبان در تولید، حفظ و تغییر روابط اجتماعی قدرت و دومین هدف آن را کمک به افزایش آگاهی نسبت به این که چگونه زبان در سلطه بعضی بر بعضی دیگر نقش دارد، می‌داند (فرکلاف، ۱۹۸۹: ۱). از دیدگاه فرکلاف هر رویداد گفتمانی دارای سه بعد ضروری متن، کردار گفتمانی و کردار اجتماعی برای انجام تحلیل گفتمان است. فرکلاف فرآیندی را که مرتبط با تحلیل متن است توصیف و فرآیند مرتبط با تحلیل کردار گفتمانی را تفسیر و فرآیند تحلیل کردار اجتماعی را تبیین می‌نامد (همان).

۲.۲.۱ فرآیندهای واجی

بررسی قواعد و ویژگی‌های آوایی و واجی در حقیقت از دشوارترین حوزه‌های زبان‌شناسی به‌ویژه در حوزه زبان‌شناسی تاریخی به‌شمار می‌آید. در تعریف «فرآیندهای واجی» آمده‌است: «تغییراتی را که در زنجیره گفتار بر تکواژها و واج‌ها اعمال می‌شوند، فرایندهای واجی یا

فرایندهای آوایی گویند» (البرزی، ۱۳۹۵: ۵۹). کردزعفرانلو (۱۳۸۲: ۷۳) به نقل از کریستال (David Crystal) (۲۰۰۶: ۲۷۴) می‌نویسد طبق قواعد واجی (Phonological Rule) یا فرایندهای واجی گاهی طی فرآیند کاهش یا حذف قدرت کلی یک صدا چه به صورت در زمانی و چه به صورت هم‌زمانی کاهش می‌یابد. این نوع فرآیند تغییرات آوایی از انسدادی به سایشی، سایشی به ناسوده، واکدار به بی‌واکی و یا حذف صدا را در بر می‌گیرد و گاه طی فرآیند افزایش، آواها با افزایش قدرت ماهیچه‌ای و جریان هوا تولید می‌شوند؛ به عبارت دیگر تبدیل یک آوا از سایشی به انسدادی را تقویت می‌نامند (همان: ۷۴).^۷

۱.۲.۲.۱ فرآیند واجی افزایش

این فرآیند که گاه با اصطلاحات دیگری مانند تقویت و گاه تشدید هم نامیده شده‌است، فرآیندی است که در آغاز هجا یا ابتدای واژه رخ می‌دهد. در فرآیند افزایش، آواها با افزایش قدرت ماهیچه‌ای و جریان هوا تولید می‌شوند؛ به عبارت دیگر تبدیل یک آوا از سایشی به انسدادی را تقویت می‌نامند (کرد زعفرانلو، ۱۳۸۲: ۷۴).

فرآیند واجی افزایش هنگامی صورت می‌گیرد که برخلاف روال معمول ترکیب هجاهای فارسی دو واج هم‌خوان در آغاز واژه قرار بگیرند که در این صورت پایین دو واج هم‌خوان آغازی، واکه‌ای قرارداده می‌شود و یا قبل از آن دو هم‌خوان، یک همزه و یک واکه افزوده می‌گردد. گاهی اگر در یک کلمه ترکیبی، دو واکه کنار هم قرار بگیرند به دلیل روا نبودن التقای واکه‌ها در زبان فارسی یک واج میانجی در بین دو واکه افزوده می‌شود (چارپا + ان ← چهارپایان) و گاهی برای آسان شدن تلفظ در کلمات ترکیبی بین دو کلمه ترکیبی یک واکه /i/ یا /e/ افزوده می‌گردد (شهر + یار ← شهریار یا باغ + بان ← باغبان) (باقری، ۱۳۷۷: ۱۳۲-۱۳۱). کرد زعفرانلو فرآیند تقویت را معادل پرتوان شدن صدا دانسته‌است و محیط آغاز هجا را مناسب آن می‌داند (کرد زعفرانلو، ۱۳۸۲: ۷۴) درحالی که این افزایش‌ها در هر بخش هجا می‌تواند قرارگیرد. در باب اصل کم‌کوشی در فرآیند واجی افزایش در بادی امر به نظر می‌رسد، این فرآیند با این قانون در تناقض و تقابل است، ولی با دقت بیش‌تر می‌توان دریافت که در اکثر موارد برای سهولت تلفظ این فرآیند از قانون کم‌کوشی استفاده می‌شود زیرا تلفظ به صورت قبل از اعمال قاعده واجی افزایش ثقیل است و زبان‌وران برای سهولت و کم‌کوشی، گاهی آن‌ها را به صورت افزایشی تلفظ می‌کنند، تا ثقل و سنگینی واژه را در کارگاه گویش‌وری خویش تعدیل و تلطیف کنند.

۲.۲.۲.۱ فرآیند واجی کاهش

کردزعفرانلو (۱۳۸۲: ۷۳) به نقل از کریستال (۲۰۰۶: ۲۷۴) این فرآیند را که گاه با نام‌های تضعیف، تخفیف و حذف نیز معرفی می‌گردد، فرآیندی می‌داند که طی آن قدرت کلی یک صدا چه به صورت درزمانی یا همزمانی کاهش می‌یابد، تغییرات آوایی از انسدادی به سایشی، سایشی به ناسوده، واک‌دار به بی‌واکی و یا حذف صدا را دربرمی‌گیرد. کردزعفرانلو (۱۳۸۲: ۷۳) به نقل از تراسک (Trask) (۲۰۱۳: ۷۰-۶۹) می‌نویسد تضعیف فرآیندی است که تنها در مورد هم‌خوان‌ها رخ می‌دهد و طی آن قدرت آوایی هم‌خوان‌ها کاهش می‌یابد. باقری در تعریف این فرآیند می‌گوید: «در بعضی از واژه‌ها واج‌هایی که از جهت تمایز معنایی نقشی به عهده ندارند حذف می‌گردند. مانند به کار بردن گر به جای اگر و ...» (باقری، ۱۳۷۷: ۲۹). بین صاحب‌نظران سنتی درباره فرآیند واجی کاهش نیز اختلاف وجود دارد. از نظرگاهی خانلری معتقد است: «در هجای آخر کلمه (یا کلمه شامل یک هجا) که به صامت /ه/ (ملفوظ) ختم شده باشد غالباً /الف/ ممدود (مصوت $\bar{a}$) به فتحه (مصوت a) تبدیل می‌شود و این همان است که ادیبان آن را تخفیف می‌خوانند» (خانلری، ۱۳۶۵: ۶۰/۲). درحالی‌که از منظری دیگر فرشیدورد آن را ابدال مصوت بلند /A/ به مصوت کوتاه /a/ می‌داند (مانند بارگه ← بارگاه) (فرشیدورد، ۱۳۸۲: ۵۷۳). یا مثلاً خانلری در جایی دیگر با اعتقاد بر همان نگرش پیشین می‌نویسد: «تبدیل مصوت ممدود /او/ (= واو ماقبل مضموم) به مصوت کوتاه ضمه مکرر دیده می‌شود و این را نیز در اصطلاح تخفیف می‌خوانند» (خانلری، ۱۳۶۵، ۶۲/۲)؛ در حالی‌که فرشیدورد با حفظ نگرش گذشته خویش آن را ابدال /او/ به /ُ/ می‌داند (فرشیدورد، ۱۳۸۲: ۵۷۴-۵۷۳).

۲. بحث و بررسی

۱.۲ تحلیل فرآیندهای واجی در سطح توصیف

تحلیل گفتمان انتفادی در تحلیل متنی از این سنخ، بهترین رویکرد است، که در آن به اصل متن (شامل تحلیل‌های زبانی در قالب فرآیندهای واجی، نظام آوایی) کردار گفتمانی (تولید و مصرف متون) و کردار اجتماعی توجه ویژه‌ای دارد.

در این مرحله از پژوهش، ابتدا ارزش‌های تجربی و یافتن ارزش‌های رابطه‌ای و بیانی موجود در مؤلفه مورد بررسی؛ یعنی فرآیندهای واجی در شعرهای نو مهدی اخوان‌ثالث که بیش‌تر بر روی نحوه تولید و مصرف متن متمرکز است، مورد بررسی قرار می‌گیرد. سپس

تحلیل گفتمان انتقادی فرآیندهای واجی ... (محمد حسن امیرخانی و دیگران) ۴۱

فرآیندهای واجی افزایش در تقابل با فرآیند واجی کاهش مفصل‌بندی، تفکیک و تحلیل شده‌است. در این سطح مشخصه‌های پیش‌فرض‌شده ذیل طبقه‌بندی و تحلیل می‌شود:

۱.۱.۲ افزایش واج /b/ بر سر فعل

محمدتقی بهار به طور مبسوط در باب این واج بحث کرده‌است:

باء تأکید که آن را صاحبان فرهنگ بقاء زینت نامیده‌اند و بعضی از فضلا آن را بقاء زائده نام داده‌اند و ما آن را بقاء تأکید دانیم زیرا هیچ حرفی یا ابزاری در زبان نیست که محض زینت یا به زیادتستی استعمال شود... این بقاء که بر سر فعل‌ها درمی‌آمده‌است... در قدیم به صورت «بی» به «یاء» مجهول و بعدها به «ه» غیرملفوظ نوشته‌می‌شده‌است (بهار، ۱۳۷۰: ۳۳۳/۱).

درست است که واج به عنوان کوچک‌ترین واحد آوایی زبان و تکواژ به عنوان کوچک‌ترین واحد معنایی زبان در نظر گرفته می‌شود، اما گاه این تکواژها می‌توانند در حدّ یک واج تقلیل یابند. مانند واج /e/ در واژه «رفته» یا در جایگاه نقش‌نمای اضافه و یا واج /o/ در واژه «شکمو» در حدّ تکواژ افزایش معنایی بیابد. پس همان‌گونه که بهار گفته به‌طور حتم این واج در گذشته معنایی مانند تأکید داشته‌است که امروزه این تفاوت معنا احساس نمی‌شود. نمونه کاربرد این فرآیند در شعرهای نو مهدی اخوان‌ثالث:

شنید (šenīd) ← بشنید (bešnīd) یا (bešenīd) (اخوان‌ثالث، ۱۳۷۶: ۳۲)

جدول ۱ - افزایش واج /b/ بر سر فعل^۸

آثار	زمستان	زندگی می‌گوید اما	مجموع
موارد به‌کاررفته	بشنید ۳۲ / بگفت ۳۲ / بگریختم ۱۲۹ / بگسترده‌اند ۴۵ / بنمود ۷۴ / بشکفت ۱۷۶	بغنوده‌ایم ۳۲۲	۷
تعداد	۶	۱	
درصد	٪۸۶	٪۱۴	٪۱۰۰

۲.۱.۲ افزایش واژه مخفف (تشدید مخفف)

بیش‌ترین کاربرد این فرآیند را به ضرورت شعری و وزن عروضی در شعرهای سنتی اخوان شاهد هستیم و در شعرهای نو او کم‌تر به چشم می‌آید.

جدول ۲- افزایش واژه مخفف

آثار	آخر شاهنامه	در حیات کوچک	مجموع
موارد به کاررفته	تک و تنها ۱۱۵	شکر ۷۲	۲
تعداد	۱	۱	
درصد	٪۵۰	٪۵۰	٪۱۰۰

۳.۱.۲ افزایش کشش مصوت‌ها (اشباع)

در نام‌گذاری این فرآیند بین عده‌ای از زبان‌شناسان اختلاف نظر وجود دارد. عده‌ای مانند چامسکی (N. Chomsky)، هاله (Halle) و لاس (Lass) طبق دیدگاه جانشینی (Paradigmatic) معتقدند هر مصوت کوتاه و مصوت بلند قرینه آن یک واج یا صدای مستقلی محسوب می‌شود که می‌توان آن‌ها را روی محور عمودی یا جانشینی زبان، جانشین یکدیگر کرد (طیب‌زاده، ۱۳۸۶: ۴۱۹). این همان نظرگاهی است که در زبان فارسی هم جابه‌جایی مصوت‌های کوتاه کاملاً درست است (استاجی، ۱۳۸۹: ۱۸۹). بر اساس این نظر و بر پایه دیدگاه جانشینی مصوت کوتاه /v/ به مصوت بلند /V/ تبدیل می‌شود، درحالی‌که از دیدگاه هم‌نشینی (Syntagmatic) و از نظرگاه کسانی مانند هرمانز (Hermans) و کنستوویچ (Kenstowics) آنچه مصوت بلند نامیده می‌شود درواقع عبارت است از تکرار یا تشدید (Gemination) یک مصوت به اصطلاح کوتاه روی زنجیره هم‌نشینی. بر پایه این نظر، مصوت کوتاه /V/ را به صورت /VV/ نمایش می‌دهند (طیب‌زاده، ۱۳۸۶: ۴۲۰). پس بر اساس دیدگاه هم‌نشینی و امتداد و کشش دوجندانی مصوت بلند نسبت به مصوت کوتاه می‌توان این نوع فرآیند واجی را تقویت یا افزایش نامید. گذشتگان ما از این بخش در آثار خود با نام «اشباع» سخن به میان آورده‌اند (محبوب، [بی‌تا]: ۱۹۶-۱۹۵). برای نمونه به ذکر چند مورد از کاربردهای این فرآیند واجی در شعرهای نو مهدی اخوان ثالث اشاره می‌کنیم:

آشفته (āšofte) ← آشفته (āšūfte) (اخوان ثالث، ۱۳۷۰ الف: ۱۱۲)

تحلیل گفتمان انتقادی فرآیندهای واجی ... (محمد حسن امیرخانی و دیگران) ۴۳

جدول ۳ - افزایش کشش مصوّت^۹

آثار	زمستان	آخر شاهنامه	از این اوستا	مجموع
موارد به‌کاررفته	روفتی ۱۱ / اوفتاد ۱۷۸ اوفتد ۱۷۹ / اوفتاده ۸۰ اوفتاده‌است ۱۸۹	اوفتاده (۲بار) ۱۲۹ اوفتان ۳۸ آشوفته ۱۱۲	اوفتان ۳۸ اوفتاده‌بود ۱۰ اوستادم ۶۶ اوفتاده ۱۰۴	۱۳
تعداد	۵	۴	۴	
درصد	٪۳۸	٪۳۱	٪۳۱	٪۱۰۰

۴.۱.۲ افزایش واج /A/ به پایان واژه (الف اطلاق)

هر چند بسامد کاربرد این فرآیند در شعرهای نو مهدی اخوان‌ثالث بسیار اندک است:

باریک (bārīk) ← باریکا (bārīkā) (اخوان‌ثالث، ۱۳۶۸: ۱۴۶)

ولی در مجموعه‌های «ارغنون» و «تو را ای کهن بوم و بر دوست دارم» که در متن داده‌های پژوهش مورد استناد نیستند، بسامد کاربرد بسیار بالایی دارد به‌گونه‌ای که اخوان حتی قصیده‌ای به نام «فصل نخل نور و نخل ناز» با همین «الف» اطلاق در جایگاه قافیه ساخته و پرداخته‌است (اخوان‌ثالث، ۱۳۶۸: ۱۸۷).

جدول ۴ - جدول افزایش واج /A/ به پایان واژه

آثار	زندگی می‌گوید اما ...	مجموع
موارد به‌کاررفته	باریکا ۱۴۶ / تاریکا ۱۴۶	۲
تعداد	۲	
درصد	٪۱۰۰	٪۱۰۰

۵.۱.۲ کاهش از به ز

در نظم و گاهی نیز در نثر «الف» را از اوّل «از» بردارند، و این جایی است که پیش از او «کاف - واو - نه» قرار گیرد چون «کز» به جای «که از» و «وز» عوض «و از» و «نز» بدل «نه»

از»... و گاه در شعر به ضرورت /الف/ را از اوّل «از» بردارند، و «زا» را به حرف بعد وصل نکنند، و آن را به کسره تلفّظ کنند (بهار، ۱۳۷۰: ۳۹۳/۱).

به دلیل بسامد بالای کاربرد این فرآیند در شعرهای نو مهدی اخوان ثالث فقط به ذکر چند مورد بسنده خواهیم کرد، و از ذکر مجموعه آن‌ها جهت اختصار خودداری می‌کنیم.

آز (ʔaz) ← ز (ze) / که از (ke ʔaz) ← کز (kaz)
و آز (va ʔaz) ← و ز (vaz) / نه آز (na ʔaz) ← نَز (naz)

جدول ۵ - کاهش «از» به «ز»

آثار	زمستان	آخر شاهنامه	در حیات کوچک	زندگی می‌گوید...	دوزخ اما سرد	مجموع
موارد به‌کاررفته	۸۹/۱۷ /۱۹(۲بار) ۳۵/۲۰	۲۵/۲۴(۲بار) ۳۳/۲۲ /۱۱۰(دوبار)	۱۰۷(۲بار)/۳۳ ۱۲۲(۲بار)	۱۶۰/۱۴۲(۲بار) ۱۷۰/۱۶۵	۲۴۱(۲بار) ۲۴۶/۲۴۳	۱۰۰
تعداد	۲۳	۲۱	۲۰	۱۹	۱۷	
درصد	٪۲۳	٪۲۱	٪۲۰	٪۱۹	٪۱۷	٪۱۰۰

۶.۱.۲ کاهش است به ست

این نوع فرآیند واجی به دو صورت خود را نشان می‌دهد:

الف) گاهی فعل «است» به عنوان جزء کمکی (فعل معین) برای صرف ماضی نقلی در سوم شخص مفرد به خدمت گرفته می‌شود. *کاهش است به ست*

فشرده‌است (fešorde ʔast) ← فشرده‌ست (fešordast) (اخوان ثالث، ۱۳۷۶: ۵۹)

تحلیل گفتمان انتقادی فرآیندهای واجی ... (محمد حسن امیرخانی و دیگران) ۴۵

جدول ۶ - کاهش «است» به «ست» (نوع اول)

مجموع	۷۱	
دو رخ انا سرد	یو دهست ۲۴۱ / ماندهست ۲۶۲ / ماندهست ۲۶۲ / شنیدهست ۱۸۰ / ندیدهست ۱۸۰ / چیدهست ۳۲۲ / آموختهست ۲۴۸ / راندهست ۳۵۲ / کردهست ۳۶۲ / کردهست ۴۶۰ / دیدهست ۴۶۱ / نگذاشتهست ۴۶۳	۱۳
زندگی می گوید...	آوردهست ۱۵۳ / خوردست ۱۵۸ / آوردهست ۲۰۷	۳
در حیط کوچکی	زدهست ۳۵ / گفتهست ۴۱ / گفتهست ۴۶ / بستهست ۴۹ / باریدهست ۵۷ / خورددهست ۵۷ / بردهست ۵۷ / افکندهست ۸۰ / خوابیدهست ۸۱ / می دیدهست ۸۱ / نیودهست ۹۰ / کردهست ۸۸ / خوابیدهست ۱۲۲	۱۴
از این اوستا	خفتهست ۱۵ / خوابیدهست ۱۵ / افتادهست ۳۱ / کوچیدهست ۵۱ / می دیدهست ۵۱ / کردهست ۹۷/۶۷ (هیر) ۱۰۵ / می زدهست ۵۲ / کوچیدهست ۵۳ / برچیدهست ۵۳ / می دیدهست ۵۳ / پشیدهست ۹۵ / بردهست ۹۳ / خشکیدهست ۹۳ / پر سپایدهست ۹۵ / ماندهست ۸۵ / خوالدهست ۸۵	۲۳
آخر شاهنامه	دیدهست ۶۱ / نگاندهست ۴۸ / کردهست ۶۷ (بار) / افتادهست ۷۰ / ریختهست ۱۰۷ / افکندهست ۱۲۲ / آکندهست ۱۲ / آلههست ۱۲۹ / شدهست ۲۹	۱۰
زمستان	نیامدهست ۷۹ / شاههست ۷۹ / تنیدهست ۵۴ / پریدهست ۱۰ / ندیدهست ۱۰۷ / دادهست ۴۲ / فشردهست ۵۹ / گرفتهست ۷۶ / دیدهست ۸۹	۹
آثار	موارد به کاررفته	تعداد
درصد		
۱۰۰٪		
۱۷٪		
۴٪		
۲۰٪		
۳۲٪		
۱۴٪		
۱۳٪		

ب) گاهی فعل ربطی (اسنادی) با حذف همزه و به صورت مخفف به کار گرفته می شود که با توجه به واج پیشین خود به دو صورت طبقه بندی می گردد:

۱- پیش از این واژه، مصوّت کشیده (مصوّت بلند) به کار می‌رود. در این صورت واژه که پیش از اعمال فرآیند واجی کاهش سه هجایی یا چهار هجایی و ... بوده است در صورت استفاده از فرآیند واجی کاهش به ترتیب به صورت دو هجایی یا سه هجایی و ... تلفّظ می‌شود. مانند:

پیدا است (pey+dā+ ?ast) ← پیداست (pey+dāst) (اخوان ثالث، ۱۳۷۰ الف: ۶۵)

آرزو است (?a+re+zū+ ?ast) ← آرزوست (?a+re+zūst) (اخوان ثالث، ۱۳۷۰ ب: ۶۷)

۲- پیش از این فعل واج صامتی قرار می‌گیرد. در این صورت هر چند به ظاهر تعداد هجاها تغییر نمی‌کند ولی کشش و امتداد هجاها متفاوت می‌شود. مانند:

تنگ است (tang+ ?ast) ← تنگست (tan+ gast) (اخوان ثالث، ۱۳۷۶: ۱۴۴)

بسامد کاربرد این نوع فرآیند در شعرهای نو اخوان بسیار زیاد است. برای رعایت اختصار فقط به صورت آماری نمونه‌هایی اندک را در جدول ذیل می‌آوریم، و از ذکر آدرس ریز مجموعه آن‌ها خودداری می‌کنیم.

جدول شماره ۷- کاهش «است» به «ست» (نوع دوم)

آثار	زمستان	اخرشاهنامه	از این اوستا	در حیات کوچک	زندگی می‌گوید	دوزخ اما سرد	مجموع
موارد به کاررفته	۱۴(۲بار) / ۲۵ / ۱۹ ۱۸(۲بار) / ۳۰(۳بار) ۶۶(۲بار) / ۱۴۴(۳بار)	۲۱(۳بار) / ۳۱ / ۴۸ ۲۳(۲بار) / ۴۴(۲بار) ۵۵ ۶۵(۳بار) / ۵۶(۲بار)	۱۶(۶بار) / ۱۸(۳بار) ۲۱(۲بار) / ۶۲(۶بار)	۲۱(۲بار) / ۲۰(۲بار) ۲۲ / ۲۷(۲بار) ۲۳(۲بار) / ۲۵ / ۲۸	۱۴۰ / ۱۴۱ ۱۴۵(۴بار) / ۱۵۳ / ۱۴۶ ۱۵۰ ۱۴۹(۲بار) / ۱۵۲(۲بار) ۱۵۶(۴بار)	۲۹۶(۳بار) / ۲۴۲(۳بار) ۲۴۳(۳بار) / ۲۷۳(۲بار) ۲۸۵ / ۲۸۲	۹۱
تعداد	۱۴	۱۵	۱۷	۱۴	۱۸	۱۳	
درصد	٪۱۵	٪۱۷	٪۱۹	٪۱۵	٪۲۰	٪۱۴	٪۱۰۰

۷.۱.۲ کاهش از نوع افعال نیشابوری

به قول بهار: «افعال نیشابوری... نوعی از ماضی نقلی است که عوض ضمایر خبری (ام، ای و ...) ضمایر فعلی باقی‌مانده از «استات» قدیم (استم، استی و ...) را استعمال می‌کرده‌اند» (بهار،

تحلیل گفتمان انتقادی فرایندهای واجی ... (محمد حسن امیرخانی و دیگران) ۴۷

۱۳۷۰: ۱/ ۲۴۸-۲۴۷). در این نوع فرآیند گذشته از حذف همزه «استات» پهلوی واج/e/ صفت مفعولی هم حذف می‌گردد، مانند:

آمده‌استم (ā+ma+de+ ?as+tam) ← آمدمستم (ā+ma+das+tam) (همان: ۹۸)

جدول شماره ۸ - فرآیند کاهش از نوع افعال نیشابوری

آثار	زمستان	آخر شاهنامه	از این اوستا	در حیاط کوچک	مجموع
موارد به کاررفته	نهادستند ۵۷ آمدستم ۹۸	ماندستی ۵۱	نماندستم ۱۶ شنیدستم ۳۳ شنیدستم ۸۰	خواندستند ۲۱ شنیدستم ۳۰	۸
تعداد	۲	۱	۳	۲	
درصد	٪۲۵	٪۱۲	٪۳۸	٪۲۵	٪۱۰۰

۸.۱.۲ کاهش کشش مصوت‌ها (تخفیف مصوت کشیده به کوتاه)

زبان‌شناسان سنتی در نام‌گذاری این مبحث اختلاف نظر دارند؛ عده‌ای آن را ابدال می‌نامند و برخی دیگر تخفیف یا کاهش در نظر می‌گیرند که در بخش فرآیند واجی کاهش و همچنین در بخش افزایش کشش مصوت‌ها (اشباع) مفصل به آن پرداخته شده است. مانند کُهسار و کوتاه و

کوهسار (koūhsār) ← کُهسار (kōhsār) (اخوان ثالث، ۱۳۶۸: ۹۲)

جدول شماره ۹ - کاهش کشش مصوت

آثار	زمستان	آخر شاهنامه	در حیاط کوچک	مجموع
موارد به کاررفته	همره ۲۷/ رهش ۴۰ تبه ۷۹ / سیه ۸۹ کوتاه ۸۹	استاده ۲۱	اندوه ۵۶ استاد ۷۷ غمگنگ ۹۰ کُهسار ۹۲	۹
تعداد	۵	۱	۴	
درصد	٪۵۵	٪۱۱	٪۴۴	٪۱۰۰

۹.۱.۲ کاهش یک یا چند واج

این فرآیند در شعرهای نو مهدی اخوان ثالث به دو صورت جلوه کرده است؛

الف) کاهش یک یا چند واج صامت مانند:

افسانه (ʔafsāna) ← فسانه (Fasāna) (اخوان ثالث، ۱۳۷۶: ۱۹۰)

جدول شماره ۱۰ - کاهش یک یا چند واج (نوع اول)

آثار	زمستان	از این اوستا	در حیات کوچک	زندگی می گوید ...	دوزخ اما ..	مجموع
موارد به کاررفته	فتاده ۵۸ چادرسیا ۵۸ دیوسیا ۱۹۰ فسانه ۱۹۰	نگامی کرد ۱۳ نگامی کرد ۶۱ تکه استخوانی ۶۱	بتر ۸۰ براندنر ۸۰ مادنلر ۸۰ آردی ۹۵ شاتقی ۱۴۷	نگامی کرد ۱۴۲	بتر ۳۱۱ و ۳۱۶ چادرسیا ۲۶۵ هیچیز ۲۹۷ چه شتباهی ۲۶۴ شا ۲۸۰	۱۹
تعداد	۴	۳	۵	۱	۶	
درصد	٪۲۱	٪۱۶	٪۲۶	٪۵	٪۳۲	٪۱۰۰

ب) کاهش یک واج مصوت مانند:

پیرهن (pīrāhan) ← پیرهن (pīrhan) (اخوان ثالث، ۱۳۶۸: ۲۱۷)

یکی از شگردهای مهدی اخوان ثالث در این فرآیند کاهشی، هنگامی است که واژه به ضمائر پیوسته (جدا) اضافه می گردد، شاعر در این گونه موارد بنا به ضرورت واج مصوت قبل از ضمیر را حذف می کند. مانند:

دلشان (delešān) ← دلشان (delšān) (اخوان ثالث، ۱۳۶۸: ۲۱۷)

جدول شماره ۱۱ - کاهش یک واج مصوت

آثار	زمستان	زندگی می گوید ...	دوزخ اما سرد	مجموع
موارد به کاررفته	مادرش ۵۸ پیرهن ۵۴ آسمان ۱۰ ۱۳۶	اشراف منشانه ۱۸۴ خوشان ۲۱۳ باورشان ۲۱۳	دلشان ۲۱۷ باراشان ۲۷۳ آشیانتان ۳۱۲	۱۰

تحلیل گفتمان انتقادی فرآیندهای واجی ... (محمد حسن امیرخانی و دیگران) ۴۹

		داورشان ۲۱۳		
تعداد	۳	۴	۳	
درصد	٪۳۰	٪۴۰	٪۳۰	٪۱۰۰

۲.۲ تحلیل فرآیندهای واجی در سطح تفسیر (کردار گفتمانی)

در تحلیل کردار گفتمانی، کانون توجه بر نحوه اتکای مؤلف بر گفتمان‌ها و ژانرهای از پیش موجود برای تولید متن است و نیز این‌که دریافت‌کنندگان چگونه گفتمان‌ها و ژانرهای در دسترس را برای مصرف و تفسیر متون به کار می‌گیرند (یورگنسن و فلیپس، ۱۳۸۹: ۱۲۱). در این سطح از تحلیل با توجه به دانش زمینه‌ای (Background knowledge) یا ذهنیت‌های سراینده و با در نظر گرفتن بافت و موقعیت زبانی این فرآیندها و عوامل بینامتنی، به صورت نموداری به تفسیر و تشریح فرآیندهای واجی افزایش و کاهش و ارتباط متقابل و دیالکتیکی آن‌ها پرداخته خواهد شد. در تفسیر فرآیندهایی که در بالا مفصل‌بندی و توصیف شده، می‌توان جدول ذیل و نتایج آن را به دقت مورد بررسی قرار داد:

جدول شماره ۱۲- مقایسه درصد فرآیندهای کاهش و افزایش

آثار بسامد	زمستان	آخر شاهنامه	از این اوستا	در حیات کوچک	زندگی می‌گوید	دوزخ اما سرد	مجموع
تعداد فرآیند واجی افزایش	۱۱	۵	۴	۱	۳	۰	۲۴
درصد فرآیند افزایش	٪۴۶	٪۲۱	٪۱۷	٪۴	٪۱۲	-	٪۱۰۰
تعداد فرآیند واجی کاهش	۵۹	۴۷	۴۶	۵۴	۴۵	۵۱	۳۰۲
درصد فرآیند کاهش	٪۱۹	٪۱۶	٪۱۵	٪۱۸	٪۱۴	٪۱۷	٪۱۰۰

نمودار شماره ۱- مقایسه تعداد فرایندهای کاهش و افزایش

و در پاسخ به این سوال که آیا فرایندهای واجی نظم گفتمانی موجود در دوره‌ای خاص را بازتولید می‌کند؟ می‌توان گفت با توجه به داده‌های این جدول، شاهد توجه بیش از حد مهدی اخوان ثالث به باستان‌گرایی یا همان هنجارگریزی زمانی - حتی بدون در نظر گرفتن مجموعه «ارغنون» به عنوان قدم‌های آغازین شاعر و مجموعه «تو را ای کهن بوم و بر دوست دارم» به علت ناهمگونی زمانی و موضوعی اثر - هستیم؛ و بدون آمار این دو اثر قدمایی، نیز شاهد آمار معنادار و قابل استناد در بسامد کاربرد فرایندهای واجی هستیم که در حقیقت نوعی تشخیص دادن به زبان به حساب می‌آید.

گفتمان فرایندهای واجی را با نگرش و دانش زمینه‌ای می‌توان زیر مجموعه‌ای از نظم گفتمانی سبک خراسان قدیم به شمار آورد، که مهدی اخوان ثالث با خارج کردن آن از نظم گفتمانی گذشته خود و ورود آن به نظم گفتمانی جدید زبانی - سبکی خود، سعی در غیریت‌سازی و متحول کردن آن داشته است. به قول شفیع کدکنی «گویا نخستین عاملی که مایه رستاخیز کلمه‌ها در زبان شده و انسان ابتدایی را هم به شگفتی واداشته است، همین کاربرد موسیقی در نظام واژه‌ها بوده است» (شفیع کدکنی، ۱۳۷۳: ۸). با دقت در موسیقی واژه‌هایی که بعد از به کارگیری فرآیند واجی کاهش در بخش آغازین شعر «ناگه غروب کدامین ستاره؟» روی می‌دهد می‌توان این رستاخیز کلمات را به خوبی شاهد بود و برای مقایسه یک بار بدون اعمال فرآیند واجی کاهش، متن را باید خوانش کرد تا متوجه ضعف موسیقایی و مردگی

تحلیل گفتمان انتقادی فرایندهای واجی ... (محمد حسن امیرخانی و دیگران) ۵۱

کلمات شد و بار دیگر با اعمال این فرآیند شاهد رستاخیز واژگان و رقص موزون و موسیقایی کلمات شعر بود:

جدول شماره ۱۳- مقایسه اعمال و عدم اعمال فرآیند واجی کاهش

الف) شعر اصلی با اعمال فرآیند کاهش	ب) صورت شعر بدون اعمال فرآیند کاهش
یا آن که شب شهر را دیرگاهی ست	یا آن که شب شهر را دیرگاهی است
با ابرها و نفسدود هایش	با ابرها و نفسدود هایش
تاریک و سرد و مه آلود کرده ست	تاریک و سرد و مه آلود کرده است
و سایه ها را ربوده ست و نابود کرده ست	و سایه ها را ربوده است و نابود کرده است
من با فسونی که جادوگر ذاتم آموخت	من با افسونی که جادوگر ذاتم آموخت
پوشاندم از چشم او سایه ام را	پوشاندم از چشم او سایه ام را

(اخوان ثالث، ۱۳۷۰: ب: ۹۷)

مهدی اخوان ثالث با استفاده از شیوه باستان‌گرایی (Archaism) خود، بدون پذیرش منفعلانه سنت‌های زبانی گذشته که بر اساس اصل کم‌کوشی زبانی گویشوران به وجود آمده است، سعی می‌کند به یاری میراث ادبی گذشتگان سرزمین خویش، طرحی نو در شعر نو معاصر پارسی دراندازد تا بتواند زبانی سخته‌تر و غنی‌تر را پیش روی آیندگان به نمایش بگذارد. همان‌گونه که از تحلیل داده‌های جداول و نمودارها مشخص می‌شود، فرآیند کاهشی بسامدی بیش‌تر از فرآیند واجی افزایشی در شعرهای نو مهدی اخوان ثالث دارد. حال باید گفت بسامد بالای کاربرد فرآیند کاهش در شعرهای نو مهدی اخوان ثالث بیانگر چه چیزی است؟ آیا می‌توان ادعا کرد این بسامد بالا آگاهانه صورت گرفته است؟

اخوان در روایت‌های خود مطلب را در اغلب موارد مثل شاعران سبک خراسانی و قصیده‌پرداز تا آن‌جا که ممکن است برای خواننده حلاجی می‌کند چندان که مجالی بسیار اندک برای تأمل و فعالیت ذهنی وی باقی می‌ماند (پورنامداریان، ۱۳۷۹: ۱۸۸). حتی برخی منتقدان به دلیل وجود همین شعرهای دارای اطناب او معتقدند با وجود این که بعضی از سطرهای اخوان از شعریت کامل برخوردار نیستند باز هم به عنوان زمینه قابل تبرئه هستند ولی گاهی سطرهایی در بعضی از شعرهایش پیدامی‌شود که واقعاً باید اخوان از آن‌ها چشم‌پوشید و شعرش را از آن‌ها می‌پیراست (براهنی، ۱۳۷۰: ۱۳۰). با این همه و با وجود بهره‌گرفتن از روایت‌ها،

توصیف‌ها، فضاسازی‌ها و دیگر زمینه‌سازی‌های اطناب‌وار، استفاده فراوان از فرآیندهای واجی کاهش تناقضی خاص در زبان شعری او روی می‌دهد که جز با تفسیر و تبیین برطرف نمی‌شود.

درباره کاربرد فرآیندهای واجی چه افزایش و چه کاهش باید گفت اگرچه مهدی اخوان‌ثالث با توجه به انتخاب زبان خراسانی در شعرهای نو به‌ظاهر خودآگاهانه این فرآیندها و قواعد را به خدمت زبان شعری خویش درآورده‌است، ولی بسامد کاربرد بالاتر و بیش‌تر فرآیند کاهش نسبت به فرآیند افزایش، کاملاً ناآگاهانه و برگرفته از ضمیر ناخودآگاه شاعر است. اخوان می‌خواهد زبانی را پایه‌ریزی کند که از یک‌سو بتواند ویژگی‌های زبان نثر را روایت کند و از سویی دیگر دگرگونی و تفاوتی ژرف را در زبان شعری به وجود آورد.

هرچند فرآیندهای واجی به‌ظاهر نمی‌توانند مستقیماً در ساختارها تأثیر بگذارند ولی می‌توان به صراحت اظهار داشت، این فرآیندها «به واسطه کردار گفتمانی به کردار اجتماعی مربوط‌اند. پس باید از نقش گفتمان‌هایی که آن‌ها را تولید کرده‌اند و آن‌ها را بازتاب می‌دهند، سخن گفت» (یورگنسن و فیلیپس، ۱۳۸۹: ۱۵۰).

۳.۲ تحلیل فرآیندهای واجی در سطح تبیین (کردار اجتماعی)

یورگنسن و فیلیپس (۱۳۸۹: ۱۵۰) به نقل از فرکلاف (۱۳۸۷: ۲۴۵) می‌نویسد: هدف از مرحله تبیین در تحلیل گفتمان انتقادی توصیف گفتمان به‌مثابه بخشی از یک کردار یا مشی اجتماعی است. تبیین گفتمان را کنش اجتماعی توصیف می‌کند و نشان می‌دهد که چگونه ساختارهای اجتماعی به گفتمان تعین می‌بخشند و گفتمان‌ها چه تأثیرات بازتولیدی می‌توانند در آن ساختارها بگذارند.

در مرحله تبیین به سه بخش عوامل اجتماعی و ایدئولوژی‌ها و تأثیرات پرداخته می‌شود در واقع مباحث مربوط به تبیین را می‌توان در قالب این پرسش‌ها که فرکلاف مطرح کرده‌است، مورد بررسی قرارداد: چه نوعی از روابط قدرت در سطوح گوناگون، نهادی، اجتماعی و موقعیتی در شکل‌دادن این گفتمان مؤثر است؟ چه عناصری از دانش زمینه‌ای که استفاده شده‌اند، خصوصیات ایدئولوژیک دارند؟ جایگاه این گفتمان در مقایسه با مبارزات در سطوح گوناگون چیست؟ (فرکلاف، ۱۳۸۷: ۲۵۰)

بر اساس الگوی سه لایه فرکلاف در تحلیل گفتمان انتقادی باید گفت سه لایه متن (فرآیند واجی)، کردار گفتمانی (گفتمان‌های جاری) و کردار اجتماعی (بافت‌های زمینه) در تعامل با

تحلیل گفتمان انتقادی فرآیندهای واجی ... (محمد حسن امیرخانی و دیگران) ۵۳

یکدیگر دنیای گفتمان را تعیین می‌کنند. در این بخش به توضیح چرایی استفاده بیش‌تر از فرآیند واجی کاهش و استفاده کم‌تر از فرآیند واجی افزایش و ارتباط آن به نظام سلطه، قدرت، جامعه و همچنین وضعیت سیاسی - اجتماعی عصری را که مهدی ثالث در آن می‌زیسته‌است خواهیم پرداخت.

امروزه با وجود پیشرفت‌های تکنولوژی و علمی در حوزه روابط انسانی و انسانیت با چالش‌هایی بنیادین مواجه هستیم، که باید از آن‌ها گفت، درباره آن‌ها نوشت و به آن‌ها که ریشه در قدرت طلبی حاکمان دارد و نتیجه آن استبداد و خفقان است اعتراض کرد. (نوری، ۱۳۸۷: ۱۵۴) و اوضاع اجتماع و زشتی و وحشت و جنون حاکم بر محیط را فریاد می‌زند (براهنی، ۱۳۷۱: ۶۵۶).

شعر آیینۀ تمام قد جامعه‌ای است که در آن متولد شده‌است و بالیده، پس رهاکردن مضمون‌های کهن و موضوع‌های سنتی و روی آوردن به مفاهیم جدید همچون جایگاه انسان معاصر و دفاع از انسان با تمام دستاوردها و مظاهر تازه‌اش امری اجتناب‌ناپذیر است و به همین خاطر شاعران بسیاری خطابشان را از فردیت به اجتماع گرایش دادند. اخوان به اعتراف اندیشمندان معاصر در حوزه ادبیات اجتماعی شاعری است سیاسی که گفتمان حاکم بر جامعه روزگار خویش را به نقد کشیده‌است.^{۱۱} او به اجتماعی‌بودن شعر خویش بارها و بارها تأکید کرده‌است:

غیر از بعضی از شعرهای غزلی یا شعرهای کوتاه دیگر، بقیه و سواد اعظم شعرهای من جهت اجتماعی داشته، جهت سیاسی داشته بدون این که من سیاست را صریحاً و مستقیماً چه در شعر نوام و چه در شعر کهنه‌ام آورده‌باشم ... نه به صراحتی که مثلاً اشعار سید اشرف‌الدین گیلانی (نسیم شمال) دارد (کاخی، ۱۳۸۵: ۷۴۶-۷۴۵).

اما چه عامل یا عواملی باعث شده تا شاعر غزل‌ها و غزل‌واره‌ها - که در ابتدا تنها گوشه‌چشمی به مردم و جامعه دارد و در شعرهای آغازین او جز چند بار گزارش‌ها و ترسیم‌هایی ساده از محیط زندگی انسان‌های محروم و نیز از وضع ستمگران ارائه‌نشده‌است (مختاری، ۱۳۷۲: ۴۴۰) این چنین بی پروا به نقد جامعه، هیئت حاکمه و ... بپردازد.

کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ که با طرح و حمایت مالی و اجرایی سازمان اطلاعات مخفی بریتانیا (SIS) و آژانس اطلاعات مرکزی آمریکا (CIA) و با همراهی ارتش شاهنشاهی ایران، بر ضد دولت قانونی محمد مصدق یا به قول مهدی اخوان‌ثالث، پیرمحمد احمدآبادی (اخوان ثالث، ۱۳۷۵: ۱۰۸) به وقوع پیوست، عامل اصلی پیدایش چنین تحوّل در مهدی اخوان‌ثالث شد.

این کودتا از بحث‌برانگیزترین وقایع تاریخ معاصر ایران به‌شمار می‌رود و صف‌بندی‌های سیاسی جدی میان طیف‌های مختلف درباره آن وجود دارد.

کودتای ۲۸ مرداد باعث آزرده‌گی شدید اخوان شد. تجربه شکست، احساس تنهایی، وجود خفقان، نبودن آزادی بیان و دیگر آزادی‌های اجتماعی و ... رکود و سکوت موجود در جامعه را بیش‌تر و بیش‌تر جلوه‌گر می‌ساخت. گویی همه سر در گریبان برده و کسی سر برنیارد کرد پاسخ‌گفتن و دیدار یاران را و مهدی اخوان‌ثالث برای مواجه با مسائل اجتماعی روزگار خویش سعی می‌کند اعتراض خود را فریاد بکشد؛ اما حضور قاطع دستگاه تفتیش و سانسور او را به فکر یافتن زبانی برای پنهان‌سازی اندیشه‌های معترض خود می‌کشاند زبانی با رویکرد حماسی و باستان‌گرایانه از سویی و با رویکردی رموزارگی و نمادین از سویی دیگر. مجموعه شعرهای نو او را باید مجموعه‌ای از شکست، اظهار یأس و ناامیدی و نفرین به زمین و زمان دانست.

مهدی اخوان‌ثالث با به‌کارگیری زبان ایدئولوژیک که از مفاهیم اسطوره‌ای، اجتماعی و فرهنگی در آن بهره‌برده‌است، گفتمان حاکم بر جامعه زمان خود را به‌نقد کشیده‌است. ایدئولوژی مطلق‌گرایانه شاه تا بدان جا در ذهن مردم رسوخ کرده‌است که اجازه هیچ امیدی برای تغییر و تصمیم را حتی به قهرمانان نمی‌دهد این ناامیدی علاوه بر این که ریشه در استبداد زمانه دارد از رقابت تاریخی (ما $\neq$ آن‌ها) پرده برمی‌دارد.

زبان اخوان در تصویر و بیان واقعیت‌های تلخ اجتماعی همراه با نیش و نقد سیاسی و احساسی‌کردنی اما ناپیدا و به صراحت درنیافتنی و در کلام معمول نگنجیدنی در اوج کمال متجلی است (کاخی، ۱۳۸۵: ۱۱۹) و هنگامی که قید و بندهای سیاسی - اجتماعی در جامعه راه هرگونه اعتراض و ابراز وجود اندیشه نو را می‌بندند و استبداد و خفقان حاکم هرگونه انتظار و مخالفت آشکار یا ایدئولوژی موجود را به شدت سرکوب می‌کند فلسفه «هنر برای اجتماع» شکل می‌گیرد (امانی زوارم، ۱۳۷۶: ۲۸).

شعرهای نو اجتماعی مهدی اخوان‌ثالث آمیخته‌ای از شعرهای سیاسی - اعتراضی اوست. با ایما و اشاره حرف‌زدن محصول شرایط «زمستانی» جامعه‌ای است که هیچ کس را در آن یارای آشکارا سخن‌گفتن نیست. با توجه به این شرایط باید گفت بررسی شعرهای نو شاعر بدون در نظر گرفتن زمینه متنی و لایه‌های زیرین متن امری است بی‌فایده و ناکارآمد. واکاوی این زمینه‌ها و لایه‌های زیرین متنی باعث می‌شود رمزها و کدهای متنی واضح و روشن گردد و معلوم گردد

چه شرایط سیاسی و فرهنگی‌ای در دوره‌ای خاص حاکم بوده؟ و مؤلفه‌های اجتماعی تحت چه شرایطی زندگی کرده‌اند؟ (نوری، ۱۳۸۷: ۱۵۳).

همان‌گونه که پیش از این گفته شد در آغاز رمزهای شعری مهدی اخوان ثالث پیچیده نبود و با اندک تأملی تعبیر ناپیدا از پس زلال الفاظش قابل تفسیر بود؛ اما رفته‌رفته مهدی اخوان ثالث در لفظ و معنا با پختگی کامل ضمن عاریت الفاظ میراث کهن به آفرینش تازه در زبان روی آورد تا بتواند تاریخ اجتماع خویش را تعبیر کند و به نقد و چالش بکشد (باقرآبادی و سلیمی، ۱۳۹۳: ۱۲۶).

در زمانه‌ای که «کسی سر بر نیارد کرد پاسخ گفتن و دیدار یاران را» (اخوان ثالث، ۱۳۷۶: ۹۷) در روزگاری که می‌بیند «صدایی نیست، نور آشنایی نیست، حتی از نگاه مرده‌ای هم ردّ پایی نیست» (همان: ۱۴۷) در «شهر سنگستان» (اخوان ثالث، ۱۳۷۰ الف: ۱۴) و در این «چار چار زمستانی» (همان: ۹۹) چگونه می‌توان روحی تازه به کالبد جامعه مرده و گرفتار فصل خزان دمید؟ اصلاً آیا «به سویی می‌توانستی خزیدن» (همان: ۹) پاسخ این است: آری می‌توان «لیک تا آن جا که رخصت بود / تا زنجیر» (همان).

مهدی اخوان ثالث برای بیان اندیشه‌های یأس و ناامیدی حاصل از دوره شکست سعی می‌کند با یاری ابزاری کارآمد همچون روایت و قصه اندیشه‌های اجتماعی - فلسفی خود را بیان کند. انتخاب این قالب به صورت کاملاً خودآگاه و با قصد قبلی صورت می‌گیرد. برای نمونه می‌توان به شعرهای نو «زمستان»، «چاوشی»، «قصه شهر سنگستان»، «نادر یا اسکندر»، «قاصدک»، «آخر شاهنامه» و ... اشاره کرد که مهدی اخوان ثالث با زبانی نمادین و تمثیلی رویه ظاهری و روایی آن را می‌سراید و مفاهیم اجتماعی و ایده‌های فلسفی در پس این نمادها و رمزهای شعری یا رویه باطنی پنهان است.

با تحلیل فرآیندهای واجی و بسامد بالای فرآیند واجی کاهش در شعرهای نو مهدی اخوان ثالث متوجه علت استفاده شاعر از این نوع کاربرد می‌شویم. درست است که مهدی اخوان ثالث آگاهانه قالب روایی، سبک خراسانی و زبان تمثیلی، نمادین و سستی را برای بیان مفاهیم ذهنی خویش به کار گرفته است، اما نمی‌توان از خط‌های نوشته و سپید و ناخودآگاهانه‌های ضمیر شاعر و زمینه‌های دانشی او بی‌توجه گذشت. این گرایش ناآگاهانه مهدی اخوان ثالث به استفاده از فرآیند واجی کاهش بیان‌گر آن است که شاعر در چنین اوضاع و احوالی که بر جامعه حاکم است و پس از کودتایی، که در آن دیکتاتوری بر جامعه ایران تسلط یافته که حتی دیگر اجازه نمی‌دهد «گلی باز شود» تا چه برسد به این که گلی سخن بگوید

و اعتراض و انتقاد را بسراید. در چنین شرایط و اوضاع و احوالی، مهدی اخوان ثالث سعی در نگفتن در وهله اول و در مرحله بعد اندک گفتن دارد تا با گفتن ناگفته‌ها، اعتراض خود را فریاد بکشد. مهدی اخوان ثالث قالب روایی و داستان‌وارگی و شعر - گفتار را برای بیش‌تر شعرهای نو خود برمی‌گزیند. این قالب لازمه‌اش اطناب و درازگویی داستان و روایت است که برای بیان اندیشه‌های اجتماعی و فلسفی ضروری است، و ریشه در خودآگاه شاعر برای بیان دریافت‌ها و شناخت‌های خود از وقایع و رویدادهای سیاسی و اجتماعی دارد - که البته همین انتخاب قالب روایی هم می‌تواند نوعی سانسور یا کم‌گفتن باشد؛ ولی استفاده از فرآیند واجی کاهش از ضمیر ناخودآگاه شاعر نشأت گرفته‌است و هدف اصلی کاربرد این مؤلفه، هراس از قدرت قهریه و سلطه‌گرایانه آن‌ها، به معنای تقابل دیالکتیکی (ما $\neq$ آن‌ها) و گفتن ناگفته‌ها و اندک گفتن‌ها حتی در همین شرایط و اوضاع است.

این مقاله را با آوردن نمونه‌ای جهت تبیین نظرگاه خویش و حسن ختام سخن به پایان می‌رسانیم؛ شعر نو «مایا» (اخوان ثالث، ۱۳۸۱: ۹۴-۸۹) که در هشت بند سروده شده حکایت طوطی سخن‌گویی است که تنها چیزی که به این طوطی آموخته‌اند آن است که در پاسخ به هر سخنی به تصویر خود در آینه بنگرد و بگوید «هرگز هیچ». این عبارت که از زبان طوطی مطرح می‌شود از نظر عده‌ای پاسخی است منفی به همه امیدها و پذیرش سایه استبداد (شایان سرشت، ۱۳۹۶: ۹۷). اگر به جدول فرآیندهای واجی شعر نو «مایا» که اقتباس از شعر «کلاغ» ادگار آلن پو است، دقت کنیم به نتایج در خور توجهی در نقد این نگرش دست‌خواهیم یافت:

جدول شماره ۱۴ - فرآیندهای واجی شعر نو «مایا»

کاهش از به ز	کاهش است به ست	کاهش نیشابوری	کاهش کشش مصوت	کاهش یک یا چند واج	کاهش اگر به گر یا ار
۴ بار	۵ بار	۱ بار	۵ بار (غمگنک / ناگه / انده‌ناک / ره / کهسار)	۶ بار (هموار / تن شان / نغمه شان / و دو تلفظی‌ها)	۶ بار

برخلاف نظر شایان سرشت که معتقد به پذیرش سایه استبداد در این شعر نو است (همان: ۹۷)؛ اگر به فرآیندهای واجی در این شعر نو دقت شود، درخواهیم یافت شاعر در ضمیر ناخودآگاه خویش سخن می‌گوید و معترض است و این دیگر پذیرش سایه استبداد نیست؛

بلکه اعتراضی است نامحسوس به استبداد و قدرت سلطه‌گر حاکم، که با وجود هراس از این سایه استبداد و پذیرش ظاهری آن، اعتراض ضمیر ناخودآگاهش را با کاربرد فرآیند واجی کاهش و در حداقل‌ترین حد ممکن بیان می‌کند و در بند پایانی اعلام می‌دارد:

بیا مادر! بیا مادر!

منال از این سکوت سرد و یاس آلود من دیگر

برایت هم‌زبان تازه‌ای آورده‌ام: مایا ...

۳. نتیجه‌گیری

تحلیل گفتمان انتقادی فرآیندهای واجی کاهش و افزایش در شعرهای نو مهدی اخوان‌ثالث، تغییرات اجتماعی و فرهنگی را مورد بررسی قرار می‌دهد تا مرجعی در تبیین نزاع علیه استثمار و مبارزه با سلطه استبداد باشد. فرآیندهای واجی و واحدهای زیرنحیره گفتار همچون تکیه، درنگ و ... هر کدام به تنهایی و در تعامل با متن، مفاهیم و اندیشه‌هایی را که در ژرفای ذهنیت‌های شاعر پنهان شده‌اند، جلوه‌گر کرده‌است. توجه بیش از حد مهدی اخوان‌ثالث به باستان‌گرایی یا همان هنجارگریزی زمانی در حوزه اندیشگانی و فراندیشگانی جایگاه ویژه‌ای به شعرهای نو او بخشیده‌است. او با خارج کردن نظم گفتمانی سبک خراسانی و وارد کردن آن به گفتمان زبان و سبک خویش، غیریت و تحوّل خاص به این نظم گفتمانی بخشیده‌است. کاربرد فرآیند واجی کاهش با بسامد بسیار بالاتر نسبت به فرآیند واجی افزایش در شعرهای نو مهدی اخوان‌ثالث برگرفته از ضمیر ناخودآگاه و ناآگاهانه شاعر و بازتاب‌دهنده اعتراض شاعر به مناسبات سیاسی و قدرت‌طلبی حاکمان است. مهدی اخوان‌ثالث در اوضاع خفقان‌آور و دیکتاتورانه پس از ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ ش. سر در گریبان زبان نمادین می‌برد و فریاد اعتراض خود را در لایه‌های زیرین شعرش فریاد می‌کشد؛ فریادی که حتی اجازه بلندشدن نیز به آن داده نمی‌شود و باید پس پشت زبان نمادین و استعاره‌ای و فرآیندهای واجی کاهش پنهانش کرد تا هراس از قوه قهریه و سلطه‌گرایی «آن‌ها» مانع بیان اعتراض‌ها نشود.

استفاده بهینه مهدی اخوان‌ثالث (م. امید) از باستان‌گرایی و بومی‌گرایی زبان خراسانی به گونه‌ای است که ابتدا هیچ نوع ذهنیتی در رابطه با ارتباط و پیوند شبکه‌های سیاسی - فرهنگی و کردارهای اجتماعی با ساختارهای آوایی و زبانی به وجود نمی‌آید؛ اما با بررسی سه لایه توصیف متن (فرآیند واجی)، کردار گفتمانی (گفتمان‌های جاری) و کردار اجتماعی (بافت‌های

زمینه) و در تعامل این لایه‌ها با یکدیگر دنیای گفتمان مهدی اخوان ثالث به بهترین وجه تفسیر و تبیین می‌گردد.

گرایش به ظاهر آگاهانه و از سویی ناآگاهانه مهدی اخوان ثالث در استفاده از فرآیند واجی کاهش بیان‌گر آن است که در اوضاع و احوال پس از کودتای ۲۸ مرداد ۳۲ که نوعی سانسور و خفقان بر جامعه سایه‌افکنده است و ترس از قدرت و سلطه همه‌جا را فراگرفته است و «زمین دل‌مرده، سقف آسمان کوتاه، غبارآلوده مهر و ماه / زمستان‌ست» (اخوان ثالث، ۱۳۷۶: ۹۹)، می‌توان با به خدمت گرفتن لایه‌های زیرین متن‌ها حتی با «پادشاه فصل‌ها، پاییز» (همان: ۱۵۳) سخن گفت و در ژرف‌ساخت‌ترین لایه‌های آوایی و واجی انتظار روزگاری را داشت که «هوا سرشار از بوی بهار و بوی خوب خاک» (اخوان ثالث، ۱۳۶۸ ب: ۹۶) باشد.

پی‌نوشت‌ها

۱. برگرفته از نام عنوان کتاب و همچنین سروده‌ای از مارگوت بیگل و ترجمه احمد شاملو (بیگل، ۱۳۹۴).
۲. همچنین رجوع کنید به پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد پروانه فخام‌زاده با عنوان «نقش نهادهای کلامی» پژوهشگاه علوم انسانی، ۱۳۷۵، ص ۳.
۳. یارمحمدی، در مقدمه کتاب «گفتمان شناسی رایج و انتقادی» سه تعریف مرسوم گفتمان را بیان کرده است که به علت نبودن جایگاه بحث از ذکر آن خودداری می‌شود و خوانندگان محترم را به آن مقدمه (یارمحمدی، ۱۳۸۳) ارجاع می‌دهیم.
۴. برای اطلاع بیش‌تر از بحث بینارشته‌ای بودن تحلیل گفتمان می‌توان به این منابع مراجعه کرد (پول و برادران، ۱۹۸۳، ون دایک، ۱۹۹۱؛ فرکلاف، نورمن ۱۹۸۹، ۱۹۹۵، و مک کورمیک، ۱۹۹۵؛ هاج و کرس، ۱۹۷۹ به نقل از تاجیک، ۱۳۷۹).
۵. یارمحمدی می‌گوید: متاسفانه می‌بینیم که این تعبیر را اغلب به غلط به جای گفتار، گفته و سخن به کار می‌برند رجوع شود (یارمحمدی، ۱۳۸۵: ۳۴).
۶. مشهورترین این رویکردها عبارت است از: الف) رهیافت شناختی - اجتماعی تئون ای ون دایک ب) رهیافت گفتمانی - تاریخی خانم روث و داک پ) رهیافت شبکه نظام بخش زیگفرد جاگر برای اطلاعات بیش‌تر رجوع کنید به (فجری و نظری، ۱۳۹۲: ۱۱۶-۸۲).
۷. از دیگر فرآیندهای واجی می‌توان به «ابدال» (Shifttion)، «انتقال» یا «سرایت‌دادن» براساس قاعده خیشومی‌شدگی (Nusalization) به صورت همگون‌سازی (Assimilation) یا ناهمگون‌سازی (Dissmilation) و قلب (Movement or Metathesis) اشاره کرد. جهت آگاهی بیش‌تر (باقری، ۱۳۷۷: ۱۳۳-۱۲۶) و نیز (فرامکین، ۱۳۸۶: ۱۷۶-۱۴۳)

تحلیل گفتمان انتقادی فرایندهای واجی ... (محمد حسن امیرخانی و دیگران) ۵۹

۸. در این جدول و دیگر جدول‌ها تمامی درصدهای جهت به دست دادن عدد صحیح گرد شده‌است.
۹. اگر در جدول نام دیگر آثار نیامده به این دلیل است که فرآیند موردنظر در آن آثار دیده نشده‌است.
۱۰. این نکته را باید مد نظر داشت که بعضی از واژه‌ها دو تلفظی هستند و گاه با کاهش واج مصوت و گاه با آمدن واج مصوت تلفظ می‌شود، مانند: یادگار (yādegār) یا (yādgār)، آسمان (pāsemān) یا (pāsmān) و
۱۱. جهت آگاهی بیش‌تر علاوه بر رجوع به منابع پایان مقاله می‌توان به نظریات نجف دریابندری، تقی پورنامداریان، سیمین بهبهانی، محمد مختاری و ... مراجعه کرد (کاخی، ۱۳۸۵: ۱۵۳، ۱۹۹، ۲۴۷، ۳۶۴).

کتاب‌نامه

- آرام، یوسف و حسینی صفوت، عاطفه (۱۳۹۵). «بررسی پیکره بنیاد فرایندهای واجی تضعیف و تقویت در ادوار تاریخی زبان فارسی»، پژوهش‌های زبان‌شناسی تطبیقی، بهار و تابستان ۱۳۹۵، شماره ۱۱، صص ۱۵۹ - ۱۷۶.
- اخوان‌ثالث، مهدی (۱۳۷۰ الف). *آخر شاهنامه*، چاپ دهم، تهران: مروارید.
- اخوان‌ثالث، مهدی (۱۳۷۵). *ارغنون*، چاپ دهم، تهران: مروارید.
- اخوان‌ثالث، مهدی (۱۳۷۰ ب). *از این اوستا*، چاپ دهم، تهران: مروارید.
- اخوان‌ثالث، مهدی (۱۳۶۸ الف). *تو را ای کهن بوم و بر دوست دارم*، چاپ چهارم، تهران: مروارید.
- اخوان‌ثالث، مهدی (۱۳۶۸ ب). *در حیاط کوچک پاییز در زندان، زندگی می‌گوید اما باید زیست ...*، دوزخ / اما سرد، (سه مجموعه در یک مجلد)، چاپ اول، تهران: بزرگمهر.
- اخوان‌ثالث، مهدی (۱۳۷۶). *زمستان*، چاپ پانزدهم، تهران: مروارید.
- استاجی، ابراهیم (۱۳۸۹). «فرایندهای واجی در گویش سبزواری»، مجموعه مقالات همایش بین‌المللی گویش‌های مناطق کویری ایران، دهم و یازدهم آذر ۱۳۸۹، دانشگاه سمنان، صص ۱۶۱ - ۱۸۳.
- البرزی، پرویز (۱۳۹۵). *زبان‌شناسی جمله: نگاهی جامع به مسائل زبان*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- آقا گل‌زاده، فردوس (۱۳۸۵). *تحلیل گفتمان انتقادی*، چاپ اول، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- آقا گل‌زاده، فردوس (۱۳۹۲). *فرهنگ توصیفی تحلیل گفتمان و کاربرد شناسی*، چاپ اول، تهران: نشر علمی.
- امانی زوارم، وحید (۱۳۷۶). «گفتمان انتقادی - سیاسی (مهدی اخوان ثالث) م. امید»، *تاریخ پژوهی ایران معاصر*، زمستان ۷۶، شماره ۲۸، صص ۳۰۱ - ۳۲۳.
- امیرخانی، محمدحسن، (۱۳۷۷). *ویژگی‌های سبک خراسانی در شعر مهدی اخوان ثالث*، (پایان‌نامه کارشناسی ارشد)، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، استادان راهنما و مشاور جلیل تجلیل و اسماعیل حاکمی والا.

۶۰ ادبیات پارسی معاصر، سال ۱۴، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۳

باطنی، محمدرضا (۱۳۸۵). «اهمیت استنباط در درک زبان»، *روزنامه اطلاعات*، ۲۴ بهمن ماه، ص ۶.
باقرآبادی، شهریار و سلیمی، علی (۱۳۹۳). «ناکامی‌های سیاسی، اجتماعی انسان معاصر در شعر مهدی اخوان ثالث و عبدالوهاب الیبائی»، *پژوهش‌های نقد ادبی و سبک‌شناسی*، تابستان ۹۳، شماره ۱۶، صص ۱۱۹ - ۱۴۴.

باقری، مهری (۱۳۷۷). *مقدمات زبان‌شناسی*، تهران: قطره.
براهنی، محمد رضا (۱۳۷۱). *طلا در مس*، تهران: نویسنده.
براهنی، محمد رضا (۱۳۷۰). «پاره‌ای ملاحظات پیرامون شعر اخوان»، *ناگه غروب کلامین ستاره ... یادنامه مهدی اخوان ثالث*، ویراستار محمد قاسم‌زاده و سحر دریایی، تهران: انتشارات بزرگمهر.
بهار، محمد تقی (۱۳۷۰). *سبک‌شناسی*، چاپ ششم، تهران: امیرکبیر.
بیگل، مارگوت (۱۳۹۴). *سکوت سرشار از ناگفته‌هاست و آنگاه بامداد ... چیدن سپیده دم*، ترجمه محمد زرین‌بال، احمد شاملو، عباس مهرپویا، چاپ ششم، تهران: ابتکار نو.
پورنامداریان، تقی (۱۳۷۹). «در برزخ شعر گذشته و امروز»، *کاخی مرتضی، باغ بی‌برگی*، چاپ دوم، تهران: زمستان.

تاجیک، محمدرضا (۱۳۷۹). *گفتمان و تحلیل گفتمانی*، تهران: فرهنگ گفتمان.
حسن زاده میر علی، عبد ... و قنبری، رضا (۱۳۹۲). «تحلیل ریخت شناختی «قصه شهر سنگستان»»، *پژوهش‌های نقد ادبی و سبک‌شناسی*، پاییز ۹۲، سال چهارم، شماره ۱۳، صص ۶۷ - ۹۲.
حدادی، الهام و دیگران (۱۳۹۱). «کردار گفتمانی و اجتماعی در رمان مدار صفر درجه بر پایه الگوی تحلیل گفتمان فرکلاف»، *نقد ادبی*، تابستان ۹۱، سال ۵، شماره ۱۸، صص ۲۵ - ۴۹.
حقوقی، محمد (۱۳۷۰). *شعر زمان ما-۲ (مهدی اخوان ثالث)*، تهران: نگاه.
رحیمی، مصطفی (۱۳۸۱). «پیوند ادب و سیاست (۴) اخوان، شاعری سیاسی، با امیدی پنهان»، *اطلاعات سیاسی-اقتصادی*، آذر و دی ۸۱، شماره ۱۸۳ و ۱۸۴، صص ۱۷۴ - ۱۸۳.
رحیمیان، جلال و بتولی ثالث، عباس (۱۳۸۳). «منظورشناسی جمله‌های پرسشی در اشعار اخوان ثالث»، *مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز*، بهار ۸۳، شماره ۴۰، صص ۴۲ - ۵۵.
شایان‌سرشت، اکبر (۱۳۹۶). «نفوذ آثار خارجی در شعر مهدی اخوان ثالث»، *متن پژوهی ادبی*، پاییز ۹۶، شماره ۳۷، صص ۱۰۲ - ۷۹.

شفیعی کدکنی، محمد رضا (۱۳۷۳). *موسیقی شعر*، تهران: آگاه.
صهبا، فروغ (۱۳۸۴). «کهن‌گرایی واژگانی در شعر اخوان»، *پژوهش زبان و ادبیات فارسی*، پاییز و زمستان ۸۴، شماره ۵، صص ۴۱ - ۶۴.
طیب‌زاده، امید (۱۳۸۶). «کشش در دستگاه مصوتی زبان فارسی»، *مجموعه مقالات دانشگاه علامه طباطبائی*، شماره ۲۱۹، صص ۴۴۰ - ۴۱۸.

تحلیل گفتمان انتقادی فرآیندهای واجی ... (محمد حسن امیرخانی و دیگران) ۶۱

علوی مقدم، مهیار و دیگران (۱۳۹۸). «تحلیل گفتمان انتقادی مفهوم «قدرت» در دفتر اول رمان روزگار سپری شده مردم سالخورده (اقلیم باد) براساس الگوی گفتمانی نورمن فرکلاف»، *ادبیات پارسی معاصر*، سال نهم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۸، صص ۳۶۳ - ۳۸۵.

فرامکین، ویکتوریا و رادمن، رابرت (۱۳۸۶). *درآمدی بر زبان و زبان‌شناسی*، ترجمه محمود الباسی، چاپ نخست، سبزوار: دانشگاه تربیت معلم سبزوار.

فرشیدورد، خسرو (۱۳۸۲). *دستور مفصل امروز برپایه زبان‌شناسی جدید*، چاپ اول، تهران: سخن.

فرکلاف، نورمن (۱۳۷۹). *تحلیل انتقادی گفتمان*، مترجمان فاطمه شایسته‌پیران و دیگران، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.

قجری، حسینعلی و نظری، جواد (۱۳۹۲). کاربرد تحلیل گفتمان در تحقیقات اجتماعی، تهران: جامعه‌شناسان.

قلی‌فامیان، علی‌رضا (۱۳۹۱). «استفاده از پیکره در تحلیل گفتمان: یک مطالعه موردی»، *مجموعه مقالات دومین هم‌اندیشی تحلیل گفتمان و کاربردشناسی* (تهران، دی ۱۳۹۱)، به کوشش آقا گل‌زاده، تهران: نشر نویسه پارسی.

قویمی، مهوش (۱۳۸۳). *آوا و القاء: رهیافتی به شعر اخوان ثالث*، تهران: هرمس.

کاخی، مرتضی (۱۳۷۱). *صدای حیرت‌بیدار (گفت‌وگوهای مهدی اخوان‌ثالث)*، چاپ اول، تهران: زمستان.

کاخی، مرتضی (۱۳۸۵). *باغ بی‌برگی*، (یادنامه مهدی اخوان‌ثالث)، چاپ سوم، تهران: زمستان.

کردزعفرانلو کامبوزیا، عالیه (۱۳۸۲). «فرآیند تضعیف در زبان فارسی»، *دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد*، پاییز ۱۳۸۲، شماره ۳، صص ۷۳ - ۸۳.

محبوب، محمد جعفر (بی‌تا). *سبک خراسانی در شعر فارسی*، چاپ اول، تهران: فردوس و جامی.

مختاری، محمد (۱۳۷۲). *انسان در شعر معاصر*، (بی‌جا): توس.

ناتل خانلری، پرویز (۱۳۶۵). *تاریخ زبان فارسی*، چاپ اول تجدید نظر شده، تهران: نشر نو.

نوری، علی‌رضا (۱۳۸۷). «نگاهی به شعر اجتماعی مهدی اخوان‌ثالث»، *زبان و ادبیات فارسی* (دانشگاه آزاد اسلامی اراک)، تابستان ۱۳۸۷، شماره ۱۴، صص ۱۵۱ - ۱۶۸.

یارمحمدی، لطف‌ا ... (۱۳۸۵). *ارتباطات از منظر گفتمان‌شناسی انتقادی*، تهران: هرمس.

یارمحمدی، لطف‌ا ... (۱۳۸۳). *گفتمان‌شناسی رایج و انتقادی*، تهران: هرمس.

یورگنسن، ماریان و فیلیپس، لوئیز (۱۳۸۹). *نظریه و روش در تحلیل گفتمان*، ترجمه هادی جلیلی، تهران: نی.

Fairclough, N (1993). *discourse and social change*, combridge, polity press.

Fairclough, N (2010). *Critical Discourse Analysis*, London :Longman. Gee, James Paul (1999). *An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method*. New York: Routledge.

Fairclough, N (1989). *Language and power*: Longman.